

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

İçindekiler Tablosu

<u>Osmanlılarda Yönetim ve Ordu İlişkileri</u>	2
<u>Batılılaşma Sürecinde Ordu ve Yönetim İlişkilerinin Değişmesi</u>	4
<u>II. Abdülhamit Dönemi</u>	7
<u>II. Meşrutiyetin İlanı ve Osmanlı Ordusu</u>	8
<u>Hâlâskâr Zabitan Hareketi</u>	11
<u>Balkan Harbi</u>	14
<u>Babıali Baskını</u>	15
<u>Mustafa Kemal Paşa Faktörü</u>	18
<u>Milli Mücadele Dönemi</u>	19
<u>Dipnotlar</u>	23

Doç. Dr. Ahmet Turan ALKAN

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Türkiye

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

Tarihin bilinen zamanlar boyunca yönetim, daima güç olgusuyla birlikte görülmüştür. Bilinen bütün yönetim organizasyonlarında yöneticiler, yönetilenler üzerinde sağladıkları itaati, mahiyeti birbirinden farklı da olsa güce dayandırmışlardır. Modern zamanlara doğru yönetenlerle yönetilenler arasında güce dayalı itaat ilişkisi farklı unsurlarla izah edilmişse de (toplumsal sözleşme, milli hakimiyet, karizma, çoğunluk vb.) netice itibariyle güç olgusu, en modern yönetim organizasyonlarında bile tarihin ilk zamanlarında görülen çıplak biçimiyle devam ede gelmektedir. İnsan tabiatında mevcut bulunan güçlü olma, güçlü karşısında eğilme ve güce prestij motifleri tarih boyunca neredeyse hiç değişmeden kalmıştır.

En büyük yönetim organizasyonu olan devlet ölçeğinde güç, modern zamanların başlangıcına kadar hep ordunun elinde bulunmuştur. Yönetimle, ordunun farklılaşarak iki ayrı birim haline gelişi, şüphesiz teknik bir zarurettten doğmuştur. Bu andan itibaren yönetim adına silah kullanan zümre olarak ordu ile yönetim arasındaki ilişkiler, zamana, mekâna, tarihi ve medeni birikime bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Ne var ki, yönetim adına silah kullanan ve bulunduran ordu ile sivil yönetim arasındaki güç paylaşımı, yapısındaki tezattan ötürü modern zamanlarda bile anlaşmazlıklara konu olabilmektedir. Günümüzdeki hakim eğilim, demokrasinin küreselleşen ortak değerlerine paralel olarak ordunun teknik bir hizmet sınıfı olarak, sivil iktidarın emrinde bulunması ve siyasete doğrudan veya dolaylı olarak karışmaması şeklindedir. Buna rağmen demokrasi tecrübesi itibariyle kıdemsiz ülkelerde ordu, güç kullanabilen bir faktör olarak siyaset sürecinden tamamen kopabilmiş değildir.

Ordu ve siyaset ilişkileri açısından Türkiye, tarihi birikiminden gelen problemleri tamamen çözebilmiş ve ordusunu modern demokratik eğilimlere uygun olarak siyaset platformundan tamamen uzakta, teknik bir hizmet sınıfı haline getirmemiştir. Bu yazı, Türkiye Cumhuriyeti'nin varisi bulunduğu Osmanlı Devleti'nden başlayarak ordu ve siyaset ilişkilerinin niteliğini tahlil etme gayesine yönelmiştir.

Osmanlılarda Yönetim ve Ordu İlişkileri

Osmanlı Devleti, XVI. asrın ortalarında bir dünya devleti büyüklüğüne erişmişti. Konjonktürel şartlar ne olursa olsun Orta Avrupa'dan başlayarak Doğu Akdeniz'i, Ortadoğu'yu ve Hicaz'ı kontrol edebilen Osmanlıların çağın ihtiyaçlarına uygun cevaplar verebilen iyi teşkilatlanmış bir silahlı gücü vardı. Osmanlı ordusu Yeniçeriler diye bilinen Kapıkulu askeri ile, toprak rejimine bağlı olarak vücut bulan Tımarlı Sipahilerden oluşuyordu. Kapıkulu askeri, barış zamanında payitahtta, yani İstanbul'da mevzilenen profesyonel bir askeri birlikti. Sayıca az olmalarına rağmen ordunun çekirdeğini teşkil etmeleri ve bilhassa İstanbul'da bulunmaları yüzünden Yeniçeri Ocağı, iktidar çekişmelerinde daima belirleyici bir rol oynamıştır. Buna karşılık Tımarlı Sipahiler, ordunun esas gücünü teşkil etmesine rağmen, eyaletlerde tarım hayatına bağlı olarak bulundurulmuş yarı profesyonel askerlerdi ve başkentteki iktidar çekişmelerini etkileyebilme şansları yoktu.¹

Osmanlı Devleti, Osmanlı hanedanı tarafından yönetilmiştir. Hanedan içinde, kimin saltanata geçeceği, II. Mehmet devrine kadar bir tertibe tâbi olmaksızın, devlet işlerinde büyük rolü olan Ahilerle, devlet adamlarının ellerinde idi ve devlet reisliğine hanedan içinde muktedir ve liyakatli olanın getirilmesi, teamül olarak kabul edilmişti.² İlk defa II. Mehmet devrinde bir kanunnâme ile, "her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-i âlem için katletmek münâsiptir" hükmü getirilerek Fetret devri

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

istikrarsızlığına geri dönüş yolları kapatılmıştı. Saltanatın, Osmanlı sülalesi içinde en büyük (ekber) evlada verilmesi teamülü ise, I. Ahmet devrinde başlamıştır. Saltanatın ailevi bir hak olarak kabul edilmesi bir Oğuz geleneği olarak toplumsal hafızanın âşinası olduğu gibi, Emevi ve Abbasi devletlerinde görülen uygulamalarla yarı dini bir gelenek hükmünü de kazanmış bulunuyordu. Bunun pratikteki en mühim faydası, saltanat makamını, hanedan dışındaki adaylara kapatmış olmasıydı. Hanedan içindeki iktidar kavgaları, tabiidir ki hanedan dışındaki güç odaklarıyla kurulan ittifaklardan destek alabiliyordu. Devlet merkezinde iktidar değişimini etkileyebilecek tek “meşrû” güç, ilmiye zümresi idi. Başında şeyhülislamın bulunduğu ilmiye, yasama ve yürütme tasarruflarının şer-i şerife uygunluğunu denetleme yetkisine sahipti ve bu yetki şartlar olgunlaştığında padişahın hal’ine kadar genişleyebiliyordu. Bu yetkileriyle ilmiye hiyerarşisi, hem padişahın, hem padişahı devirmek arzusunu gösteren darbecilerin son tahlilde ittifak etmek zorunda olduğu vazgeçilmez bir güç odağı durumundaydı. Osmanlı tarihinde hal’ vakalarının çokluğu, şeyhülislâmın ve ona bağlı olarak ilmiye hiyerarşisinin fonksiyonuna işaret eder saltanattan uzaklaştırılması, bu kurumun zaman içinde gücünü ve devamlılığını koruduğunu göstermektedir.³

Osmanlı tarihinde Yeniçeri Ocağı’nın iktidar mücadelesinin aktif unsurlarından biri haline gelişi, XV. asırdan sonra sıkça tekrarlanmıştır. Yeniçeri isyanları çoğunlukla ümerâ arasındaki siyasi çekişme veya ocak mensuplarının özlük hakları olarak niteleyebileceğimiz taleplerinden kaynaklanıyordu. Bu gibi durumda, iç ve dış siyasi şartlar ne olursa olsun Ocak en sert şekilde tepkisini ortaya koyuyor ve isyan çoğunlukla, aksaklığın sorumlusu olduğuna inanılan kişinin azli veya katli ile sonuçlanıyordu. Yeniçeri isyanlarının, devletin iktisadi veya siyasi kriz devirlerinde daha sıklaşmış olduğu doğrudur; bununla birlikte ocak isyanları, tabii bir refleks olarak Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde bile görülmüştür.

Osmanlı tarihinde ilmiye zümresi ile Yeniçeri Ocağı arasındaki tabii ittifak oldukça ilgi çekicidir. Yeniçeri Ocağı’nın iktidar mücadelesine müdahil olabilmesinin tek meşrû yolu, İlmiye’nin müsaadesi ile mümkün olabiliyordu. İlmiye açısından Yeniçeri Ocağı’nın vazgeçilmez niteliği ise, ilmiye zümresinin verdiği siyasi nitelikteki kararlarının ancak Ocak tarafından yürürlüğe konulabilir nitelikte oluşu idi. Bu ilişki, zaman içinde saltanat makamının temsil ettiği siyasi iktidara karşı sistem içinde üretilen bir dengeleme mekanizmasına dönüşmüş ve yapısı gereği yozlaşmaya müsait olduğu için çokça suistimal edilmiştir. İlmiye ve Askerî zümre hiyerarşisi üzerindeki tayin ve azil yetkilerine rağmen Sultan’ın, son tahlilde saltanat aleyhine işleyen bu denge mekanizmasına müdahale edemeyişi dikkat çekicidir. Batılaşma cereyanının sarayı etkilemesiyle birlikte Yeniçeri Ocağı’na alternatif ordu birliklerinin tesisi yönündeki adımlar (Nizam-i Cedit, Asakir-i Mansure-i Muhammediye vb.) atılmaya başlanmışsa da Ocak, kendi varlığına yönelik tehditleri fark ederek bu teşebbüsleri engellemiştir.⁴ III. Selim’in trajik biçimde katliyle sona eren isyan ve saltanat değişikliği, bu bakımdan sonun başlangıcını teşkil etmişti. Ocak-ilmiye dayanışmasını kıran en radikal adım, III. Selim’in halefi ve yeğeni II. Mahmud tarafından atıldı. 1826 yılında, İstanbul’daki Yeniçeri Kışlalarının topçu bataryalarıyla tahribi ve birkaç gün boyunca sokaklarda Yeniçeri avı yapılmasıyla atılan adım, Türkiye’nin Batılaşma ve Laikleşme tarihinin en önemli kilometre taşlarından biridir. İlmiye zümresi, böylece an’anevi müttfikini kaybederek müeyyide kuvvetinden mahrum bir bürokrat zümre haline geliyor ve iktidar denklemindeki tayin edici rolüne veda ediyordu.

Yeniçeri Ocağı’nın, sanki bir müstevli ordusu imiş gibi kanlı ve sert bir müdahale ile

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

dağıtılması, batılılaşma hareketlerinde de çığır açıcı bir etki yaratmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, siyasi hayatta geleneğe indirilmiş en radikal darbelerden biridir. Zihni hayatta batılı fikirlere açık bürokrat/asker aydınların ağırlık kazanması, geniş kapsamlı idari ve iktisadi reformların başlatılması ve bilhassa ordunun batılı tarzda eğitilip yeniden düzenlenmesi ancak Ocak'ın tarihe karışmasıyla mümkün olabilmıştır.⁵

Batılılaşma Sürecinde Ordu ve Yönetim İlişkilerinin Değişmesi

Ard arda gelen askeri ve siyasi yenilgiler ve kronikleşen iktisadi krizler, Osmanlı siyasi elitlerini zihni bir zaafa uğratmış, çöküşü durdurmak için faydasına inandıkları en radikal adımları atabilme konusunda onları aceleci ve kararlı davranmaya zorlamıştı. Bu şartlar altında, batılı kurumlarla açıkça çelişen an'ane "de'b-i kadîm" dahi kolaylıkla ihmal edilecek kadar önemsiz görünüyordu.

Ordunun çekirdeğini ve en etkili savaş gücünü oluşturmasına rağmen Yeniçeri Ocağı, eyaletlerden toplanan tımarlı sipahilere nispetle adet bakımından azınlıkta kalmaktaydı. Tımar sisteminin zaafa uğramasıyla eyalet askerleri diye bilinen tımarlı sipahiler de etkili bir güç olmaktan çıkmış bulunuyordu. Batı'da Sanayi İhtilali, savaş teknolojisinde olduğu kadar, stratejide de yeni arayışlara yol açmıştı. Buna mümasil olarak toprak kaybıyla sonuçlanan ilk mağlubiyetlerden sonra Osmanlı bürokrasisinde askeri modernleşme yolunda ilk kanaat ve görüşler, III. Selim devrinde olgunlaşarak 1794 yılında "Nizam-i Cedid" denemesine girişilmiştir.

Nizam-i Cedid, yeni bir ordu teşkilatı fikrinin cazibesinden çok, Yeniçeri Ocağı'nın artık an'ane haline gelmiş disiplinsizliğine ve serkeşliğine karşı tepki düşüncesinin ürünüdür. Nitekim, Nizam-i Cedid'e asker temin etmek için önce Yeniçeri Ocağı'ndan istifade etmek düşünülmüş, ancak kimse talip olmayınca başka kaynaklar aranmış ve müstakil bir ocak fikri olgunlaşmıştı.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nda da buna benzer bir teşkilat biçimi görülürken, Tanzimat'ı izleyen yıllarda daha köklü adımlar atıldı: 1848'de orta sayısı 6'ya çıkarıldı. Askere alma usulü 'kura'ya bağlanarak, askerliğin bir vatan borcu olduğu kavramı yerleştirildi.⁶ Bu, Yeniçeri Ocağı'nın profesyonel anlayışından sonra 1789 Fransız İhtilali'nin ve ona bağlı olarak Tanzimat'ın getirdiği yeni bir fikirdi. Bu gelişmeleri 1869-1870 ve 1877'de yapılan yeni düzenlemeler izledi. 1879'da Osmanlı-Rus Savaşı'ndan edinilen tecrübelerle Osmanlı ordusuna tümen (fırka) kuruluşu da getirildi. Diğer taraftan ordunun yönetiminde de Batı'lı usullere riayet edilmeye başlanmış, II. Mahmut devrinden beri askeri yenilikleri yöneten "Dar-ı Şura-yı Askeri" makamı kaldırılarak 'seraskerlik' teşkilatı genişletilmiş ve görevin türüne göre alt dairelere ayrılmıştı.⁷

17. yüzyıl başlarında sert tepkilerle karşılaşan ilk cılız teşebbüslerden sonra, yüzyılın ortalarında Osmanlı ordusunun teşkilatlanma seviyesi, oldukça hızlı bir Batılılaşma programının varlığına işaret etmektedir. Askeri reformların, diğer reformlara göre daha az mukavemetle karşılaşmış olması ve kısa bir zaman süresine sığabilmesi de bir başka ilginç nokta olarak beliriyor.

Yeni bir ordu, yeni bir eğitim düzeni anlamına geliyordu. Yeni silahların kullanılması, kara ve deniz savaşlarında yeni taktik ve stratejilerin uygulanabilmesi için geleneksel

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

askeri eğitim düzeninde de reform yapılması şarttı. Bu ihtiyaçtan hareketle, Fransız piyade birliklerinin Avrupa savaşlarında kazandığı başarıların da ilhamıyla Fransız ordusunun temel yapısı ve eğitim düzeni örnek kabul edilmiştir. Daha III. Selim devrinden itibaren Fransız subay ve öğretmenler, eğitici sıfatıyla Osmanlı ordusuna davet edildiler. 1796'da General Aubert Dubayet, kendisiyle birlikte bir Fransız askeri uzmanlar heyetini İstanbul'a getirdi. 1806-7 yıllarında General Sebastiani ile birlikte orduda Fransız tarzı eğitim üst noktasına ulaşmıştı.

Moltke ile beraber, askeri eğitimde Prusya ve Avusturya üslubu benimsendi. Orduda Alman eğitim tarzı, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam etmiştir. Deniz kuvvetleri ise, II. Meşrutiyet'ten sonra İngiliz tarzı eğitimi kabul etmişti.

1773'de Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1793'de Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Batılı tarzda askeri öğrenci yetiştiren ilk askeri okullar olarak faaliyete geçmiş bulunuyordu. 1827'de II. Mahmud Paris'e dört askeri öğrenci göndererek, yurtdışında eğitimin öncülüğünü yaptı. 1834 yılında açılan Mekteb-i Ulum-i Harbiye, modern askerlik bilgisine dayalı subay yetiştirmek ihtiyacını gösteriyordu. Kara Harb Okulu'nun menşei sayılan bu okulda Fransızca bilmek temel şart kabul edilmişti. 1846'da İstanbul ve civarında subay yetiştiren okullar "Mekteb-i Harbiye" adı altında birleştirildi ve iki yıl sonra bu mektepte kurmaylık eğitimine başlandı.⁸

Abdülhamid döneminde, Osmanlı ordusunu modernleştirme ve batı standartlarına yaklaştırma gayretleri artarak devam etmiştir. 1883'de Von Der Goltz'un Türkiye'ye gelişi ile eğitimde Alman etkisi doruğa ulaşırken, artan subay ihtiyacını karşılamak üzere ilk defa İstanbul'dan başka Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta Harp Okulları faaliyete geçmiş bulunuyordu.

Ordunun teşkilat ve eğitim modelinde yapılan ıslahatlar temelde Osmanlı zabitanın niteliklerini değiştirmeye yöneliktir. Batılı orduları örnek kabul ederek yapılan reformlar, zabitanın görevlerini standartlaştırıyor, onları Tanzimat'tan öncesinde rastlanan mali, idari mükellefiyet ve yetkilerden arındırarak, sadece askeri alanla sınırlıyordu. Bilhassa yüksek rütbeli zabitanın dikkatlerini tamamıyla askerlik sanatına yöneltmeyi hedef alan bu tedbirin isabetliliği, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra 1876'ya kadar, askeri müdahaleler açısından sakin geçen yıllar boyunca kendini göstermiştir.

Osmanlı zabitanının kıt'a yerine, yabancı öğretmenlerin ciddi disiplini altında yönetilen Harp Okullarında yetiştikten sonra kıt'a hayatına girmeleri, yabancı lisan bilmeleri ve çağın askerlik bilgi ve kültürüne aşina bulunmaları önemli sonuçlar doğurmuştur. Batı kültürü, artık sınırlı kanal ve kaynaklardan da olsa, Osmanlı zabitanın ilgi alanı içine girmiş bulunmaktadır. Tanzimat'ın getirdiği modern siyasi fikirler, vatandaşlık hissi, vatan duygusu, devlet şuuru, hürriyet ve eşitlik, Batı tarzında eğitimin getirdiği kaçınılmaz unsurlar olarak Osmanlı zabitanı etkiliyordu. Osmanlı aydınlarının müşterek kabusu haline gelen, devletin yıkılacağı ve bunu engellemek gerektiği fikri, bu defa Osmanlı zabitanı eskiye göre farklı bir sebeple siyasileşmeye itiyordu.

III. Selim'in şahsında şuurlu bir uygulama alanı bulan Batılılaşma programı, işe ordudan başlamakla birlikte, diğer kurumların da tedricen değişmesine yol açmıştı. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, ordunun içinden gelen tepkilere rağmen Batılılaşma programının bütün muhaliflerine galebesini temsil eden bir resmi senet hükmündedir. Bürokrasi, eğitim, adalet ve temel haklardan iktisadi ve mali alanlara kadar Tanzimat, bir

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

dizi düzenlemenin genel adıdır ve Türk Edebiyatı'nda yeni bir çığır açacak derecede Osmanlı aydınları üzerinde etkileri görülmüştür.⁹ Değişme, askeri ihtiyaçlardan hareketle ordudan başlamakla birlikte devletin bütün uzuvlarını, biraz gecikmeyle de olsa kaplamıştı. Siyasi ve idari kurumların değişmesi, bu yüzden orduya göre daha yavaş bir seyir izlemiştir.

Kurulmaya çalışılan yeni ordudan, en azından Yeniçeri Ocağı'nın keyfi ve zabtı güç taşkınlıklarını tekrar etmemesi ümit ediliyordu. Yeni düzenleme, İstanbul içinde bir 'hassa ordusu' bulundurması bakımından 'yeniçeri' uygulamasını hatırlatıyorsa da, askeri hiyerarşinin her kademesine yerleştirilmeye çalışılan Batı'lı disiplin ve itaat fikri, 1876'ya kadar yeni bir askeri ayaklanma komitesinin oluşmasını engelleyebilmişti. Yeniçeri devrine göre, görev ve yetki sınırları daha açıkça belirlenmiş olan ordu mensupları, siyaset harici bir alanda bulunmakla birlikte manen ve maddeten itibar gördüler. Ancak bu gelişmeden hareketle, yönetimin tamamen sivil menşeli bürokratlara geçtiği de söylenemez. Yönetimin yanında veya karşısında olsun, sivil ve asker bürokratların beraberliği 19. yüzyıl Osmanlı siyasi geleneği olarak yorumlanmıştır.

Bu dönemde askerin siyasete ve yönetime karşı duyduğu ilginin yeni ve tipik vasıflarını, Sultan Abdülaziz'in hal'i vakasında görmek mümkündür. Kuleli Vakası istisna edilirse, 1826'dan beri 50 yılda ilk defa bir hükümet darbesi ile Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde, içinde askerlerin de bulunduğu bir komite başarıya ulaşmıştır. 50 yıl, Yeniçeri Ocağı'nın henüz söndürülmediği yıllara nispetle oldukça uzun bir süre sayılmalıdır. Bu süre içinde hem Osmanlı ordusunun yapısında, hem de merkezi yönetimde önemli reformlar yapılmıştı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde, ordunun siyasete karışma tarzında, geçirilen değişime paralel olarak yeni bir üsluptan bahsedilebilir. Darbeyi hazırlayan komite üyelerinden Hüseyin Avni ve Mütercim Rüştü Paşa asker menşeli, Hasan Hayrullah Efendi ve Midhat Paşa sivil idiler. Harbiye Kumandanı Süleyman Paşa, sonradan Hüseyin Avni Paşa vasıtasıyla harekete iştirak ettirilmiştir.

Tipik bir 'yeniçeri ayaklanmasının benzer unsurlarını taşımasına rağmen Abdülaziz'in hal'i, "yeni asker ve sivil şehirli aydın" işbirliğinin ürünü olarak, farklı bir karakterde görünmektedir.¹⁰ Bu farklılık hal' fetvasının takdim şeklinde de hissedilmektedir: "Millet Abdülaziz Han Hazretleri'ni hal' etti" şeklinde Sadrazam Rüştü tarafından sarf edilen cümledeki 'millet' kelimesi, Osmanlı siyasi hayatında alışılmadık bir kavramı ifade etmektedir. "Sivil aydın" ve henüz sadece kavramdan ibaret olsa da "millet", bu defa siyasi bir kuvvet olarak belirmiş bulunuyordu. Sivil aydının çıkış yeri ise, Tanzimat'ın kurumlaştırdığı ve bir güç odağı olarak belirginleştirdiği Babıali bürokrasisi idi. Bu bakımdan 1876 darbesi, tek başına askeri bir darbe olarak nitelendirilemez. Ordu, birkaç yüksek rütbeli paşanın önyak olmasıyla darbede "sacayağı"nın biri durumundaydı. Sacayağının öteki unsurunu teşkil eden "ulema" desteğinin giderek zayıflaması da dikkat çekicidir. Daha önceleri, siyasi hadiselerle aktif biçimde müdahale eden ulema, bu defa onayına ihtiyaç duyulan bir formalite makamı durumundadır ve bu sınıfın siyasi hadiseler içindeki yeri ve önemi giderek zayıflama eğilimi göstermiştir. Bu gelişmenin farkına varan ulema, Abdülaziz'in tahttan indirilişinde oynadığı rolün fark edilmesinden dolayı, varlığını sürdürebilmek için meşruti hareketleri desteklemek zorunda kalmıştır.¹¹

50 yıl aradan sonra bir Osmanlı padişahının asker, sivil aydın ve ulema işbirliği ile tahttan indirilmesi ile eski 'yeniçeri isyan geleneği' arasında, şekli açısından benzerlikler kurmak mümkünse de, önemli kurumlarda ve kurumlar arası ilişkilerde görülen yeni

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

gelişmeleri ve değişen rolleri gözden kaçırmamak gerekir.

II. Abdülhamit Dönemi

Yaygın kanaatlerin aksine II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı, Osmanlı Devleti'nde batılaşma hamlesinin, kesintiye uğramak bir yana, dikkatle takip edildiği bir devir olarak göze çarpmaktadır. Ordunun modernleşmesi, batılı tarz eğitimin yaygınlaşması kadar özel hayatında görülen batılı zevk ve temayüller, Abdülhamid'in, en azından batıya aleyhtar bir siyaset izlemediği konusunda kuvvetli ipuçları vermektedir. Abdülhamid hakkındaki yaygın ve yanlış kanaatleri besleyen başlıca hadiseler, yönetimde sert merkezîyetçi bir üslubu tercih etmesi, başta basın olmak üzere siyasi muhalefet kaynağı olabilecek odakları titizlikle kontrol altında tutması, 1876 Kanun-i Esasi'sini meriyetten kaldırması ve Tanzimat'ın ruhuna aykırı olarak yeni gelişmekte olan Babıali bürokrasisini devre dışında bırakması olmuştur.¹²

II. Abdülhamid, amcası Abdülaziz'in hal' tarzını ve müteakiben karanlık bir tertip sonucu öldürülmesini hiç bir zaman unutmamıştır. Devlet içinde yeni bir zümre halinde yükselmekte olan batı eğitimi görmüş asker ve sivil bürokratların, devlete yönelik taleplerinin de farkındaydı. Saltanata geçtiği yıl başlayan Osmanlı-Rus Harbin'in siyasi neticeleri sadece genç padişah için değil, bütün Osmanlı mülkü için korku verici olmuştur.¹³ 1878'de Ali Suavi'nin bir grup Rumeli muhaciri ile, kardeşi V. Murad'ı tahta çıkarmak için eyleme kalkışması, 1897'de Harbiye Mektebi'nde, Sultan Abdülaziz vak'asına önderlik edenlerin manidar isimleriyle "Süleyman Paşa" ve "Hüseyin Avni Paşa" komitelerinin kurularak darbe hazırlığına girişilmesi, 1903'de Trablusgarp Valisi Müşir Recep Paşa'nın, bazı Avrupalı devletlerin himayesine güvenerek saltanatı devirme tasavvurlarına kapılması, Abdülhamid'i sert merkezîyetçi ve siyasi muhalefetten ürken siyasetlerini takip etmede teyid edici bir rol oynamıştı. Ne var ki Abdülhamid'in hükümet ve ordunun yönetimini Yıldız'a kaydırmak suretiyle yüksek devlet ricalini sıkı tarassut altında bulundurması, kendisine yönelik muhalefetin yaşça daha genç kesimlere doğru kayması sonucunu doğurmuştu.¹⁴ Abdülhamid'in bu hususta içinde düştüğü tezat son derece ilgi çekicidir ve XIX. yüzyılda Osmanlı aydınının çözüm arayışındaki çaresizliği aksettirir. Osmanlı'nın siyasi varlığına karşı Batı'dan gelen tehdit baticı aydınları da, batıya karşı tavır almak gerektiğini düşünen muhafazakar aydınları da aynı çözümsüzlüğe itmiştir. Aradan geçen bir asırdan sonra Osmanlı aydınının formüle ettiği "evrensel paydalar taşıdığı için batının ilim ve fennini alıp adet ve geleneklerini reddetmek" formülünün zihni bir hülleden gayri değer taşımadığı anlaşılmıştır. Ne var ki Abdülhamid de, kendi neslinin yanlıgılarını paylaşmak zorunda kalmıştı.

Bütün kontrol gayretlerine rağmen özellikle 1900 yılından sonra askeri okullarda yönetim aleyhine gittikçe yaygınlaşan bir siyasi muhalefetin varlığı bilinmektedir. 1889 yılında "İttihat-ı Osmani" adı altında Askeri Tıbbiye Mektebi'nde başlayan gizli örgütlenme -ki daha sonraki yıllarda bu örgüt Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak isim değiştirecektir-, orduda genç zabıt kitlesinin siyasileşmesine zemin hazırlamış ve 1908 müdahalesine kadar uzanan süreçte askeri okullar ve bilhassa Rumeli'deki birliklerde Abdülhamid aleyhtar bir cereyan doğmuştu. Bu muhalefet, ideolojik anlamda batılı bir karakter taşıyor, Auguste Comte sosyolojisinden ilham alan laik, ilerlemeci ve modernist bir zeminden kuvvet alıyor ve iktidara ulaşma tarzı olarak gizli örgütlenmeyi ve ihtilalciliği esas kabul ediyordu. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha Anadolu ve İstanbul'dan ziyade Balkan yarımadasındaki Osmanlı toprakları üzerinde gelişme göstermesinin anlaşılabilir sebepleri vardır.¹⁵ 1876 Osmanlı-Rus Harbi'nde büyük kısmı

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

kaybedilmesine rağmen Rumeli toprakları hâlâ Osmanlı coğrafyasının en stratejik ve verimli bölümünü oluşturuyordu. Bir etnoğrafya müzesini andıran etnik yapısı,

Avrupa ülkelerine yakınlığı, Hıristiyan mezhepleri arasındaki kilise ihtilafları ve Fransız İhtilali'nden ilham alan milliyetçi cereyanlarla Osmanlı Rumelisi, "Şark Meselesi" kapsamında Düvel-i Muazzama'nın nihai hedeflerinden birini teşkil ediyordu. XX. yüzyıl başlarında bu bölgede, Osmanlı ordusunu hayli sıkıntıya sokan, etkili bir eşkıyalık hareketi de başlamış bulunuyordu. Rumeli'yi korumakla görevlendirilen III. Osmanlı Ordusu, bölgenin özelliklerine uygun tarzda tertip edilmiş, modern usulde eğitim veren askeri okullardan mezun genç Osmanlı zabitleri genellikle Rumeli'de görevlendirilmişti. Rumeli'de, ihtilalci ideolojik akımlar, gerilla tarzında örgütlenmiş çeteler, Mürzsteg programı çerçevesinde görevlendirilen Avrupalı zabitlerle yakın temasa geçen genç Osmanlı zabitleri için bu mıntika bir nevi siyaset ve ihtilalcilik okulu yerini almıştı. II. Ordu'da bazı birliklerin komitacılıkla mücadele amacıyla komita usullerine göre tertibi edilmeleri de, çöküşe çare arayan genç Osmanlı zabitleri için ilham vericiydi.

II. Meşrutiyetin İlanı ve Osmanlı Ordusu

II. Meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanan askeri ayaklanma, ordunun tamamının değil, III. Ordu içindeki az sayıda (ve bölük seviyesinde) askeri birliğin eseridir. Osmanlı Ordusunun diğer birlikleri, o günkü coğrafi zaruretler itibariyle bir birinden uzak mıntikalara dağılmış oldukları gibi, ordunun ekseriyeti padişahın ananevi otoritesine bağlı ve sadık idiler.

Resne, Ohri ve Manastır'da birlikleriyle dağa çıkan ve İstanbul'a ultimatom telgrafları çeken bir grup küçük rütbeli zabitin (Enver, Niyazi, Eyüp Sabri, Selahattin ve Hasan Tosun Beyler) isyanı, Abdülhamid tarafından yine Rumeli'deki birlikler marifetiyle bastırılmaya çalışıldı ise de gerek İstanbul'dan gönderilen yüksek rütbeli kumandanlardan bazılarının vurulması, gerek buradaki birliklerin tenkil hareketinde gönülsüz davranmaları Yıldız yönetiminin direncini kırdı. İsyân hareketinin başarıya ulaşması, birçok gözlemci tarafından "blöf" olarak nitelendirilebilecek kadar zayıf bir ihtimale bağlanmıştır.¹⁶ Ne var ki Abdülhamid'in de son tahlilde, Kanun-i Esasi'yi yeniden meriyete koymakta istekli davrandığı da bilinmektedir. Böyle bir başarıyı beklemeyen ihtilalcilerin ve bilhassa Cemiyet yöneticilerinin, Meşrutiyet'in ilk günlerinde müşahede edilen kararsız ve ürkek davranışları, kendilerinin de böyle bir sonucu tahmin etmediklerini gösteriyor.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, batılılaşma hareketlerinin doğurduğu yeni aydın zümre, iktidara ortak olmanın meşru zeminini elde etmiş oluyordu. Klasik Osmanlı devlet yapısının monarşik düzeni içinde aydınların iktidarı etkileyebilme ve ona ortak olabilme zemini, yok denecek ölçüde sınırlıydı. Halbuki meşruti monarşiyle birlikte Saltanat makamından anayasal çizgilerle ayrılan meclis ve hükümet yapısı içinde bu yeni zümre, iktidarı paylaşabilme imkanlarına da kavuşmuş oluyorlardı. Matbuat hayatının ve örgütlenme hakkının sıkı bir disiplin içinde tutulduğu siyasi ortamda yeni aydın zümrenin siyasi hayata katılmasına imkan sağlayacak düzenlemelerin gerçekleşmesi ancak iki şekilde mümkün olabilirdi; Padişahın bu yolda rıza göstermesini beklemek veya zor kullanmak. I. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876 senesinde genç Padişah Abdülhamid, kendisine iktidar yolunu açan cuntanın arzusu doğrultusunda meşruti uygulamaya geçmeye rıza göstermiş, ancak şartların henüz olgunlaşmadığı gerekçesiyle -Osmanlı-Rus Harbi'nin yıkıcı sonuçlarını da sebep göstererek- ilk Osmanlı anayasasını rafa kaldırmıştı. Bu hadiseyi takip eden 33 yıl müddetince ideolojik beslenme kaynakları

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

daraltılan batıcı aydın zümre için yeniden zor kullanmak, yani askerlerle işbirliği yapmaktan başka yol yoktu.

II. Meşrutiyet'in ilk ayları, iktidara umulmadık derecede kolaylıkla ortak olan asker-sivil batıcı aydınların güç sınırlarını ölçme tecrübeleriyle geçti. Anayasayı kendi rızasıyla yürürlüğe koyan Abdülhamid, bu tercihi ile sistemin meşru bir unsuru olarak işbaşındaydı ve tahminlerin aksine İttihat ve Terakki Cemiyeti mebusları arasında bile şahsi sempatisini giderek artırmaktaydı.¹⁷ O günlerde henüz sosyolojik anlamda bir baskı grubu olmaktan uzak Osmanlı kamuoyu içindeki itibarı ise her zamanki gibi yüksek olduğu gibi ordunun büyük ekseriyeti için hâlâ sadakat ve saygı hisleri uyandırabiliyordu. Bu yeni oluşum içinde kazandıkları 10 Temmuz başarısının giderek itibar kaybettiğini gören ittihatçıların beklemediği bir diğer olgu ise, bu defa kendilerine yönelmeye başlayan yeni siyasi muhalefet hareketleriydi. Bilhassa Ahrar Fırkası ile genişleyen İttihat ve Terakki aleyhtarı muhalefet, örgütlenme, toplantı ve gösteri hakkından, matbuat hürriyetinden kaynaklanan yeni avantajlarla, meşruti düzlem içinde İttihat ve Terakki'nin yalnız olmadığını ihtar ediyordu. Kendi gücünden ve insan kaynağından bir türlü emin olamayan Cemiyet, kurulan hükümetlere ağırlığını koymaktan çekiniyor ve eski devir ricalinin ekseriyette olduğu kabinelerde temsilci bulundurmak suretiyle kendini yeni şartlara hazırlama gayreti içinde görünüyordu.

İktidar şemasında belirlemeye başlayan bu bulanıklık, ancak 31 Mart Vakası'ndan sonra İttihat ve Terakki lehine son derece net çizgilerle berraklığa kavuşmuştur. Kendini İstanbul'da emniyette hissetmeyen Cemiyet mensuplarının Selanik'ten getirttikleri Avcı Taburları¹⁸ tarafından başlatılan Cemiyet aleyhtarı isyan, altı gün içinde İttihat ve Terakki'nin bütün yandaşlarıyla beraber İstanbul'da silinmelerine yol açmıştı. 31 Mart isyanı, Cemiyet'in orduyla ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine yol açmış önemli bir gelişmedir. Cemiyet mensupları, bu olay münasebetiyle az sayıda küçük rütbeli zabitanın ordunun kendisi demek olmadığını öğrenmişlerdi.

İsyan, yine Rumeli'de tertip edilen askeri birliklerden oluşan Hareket Ordusu tarafından bastırıldı ve isyancılar hakkında sert cezalar uygulanarak bir nevi kuvvet gösterisine başvuruldu. Ne var ki iktidarın kendi süngüsü ucunda olduğunu fark eden ordu, bu tarihten sonra Cemiyet'in iktidarını sürekli olarak paylaşmak zorunda olduğu gizli bir ortak halinde siyaset sahnesindeki yerini almıştı. Hareket Ordusu'nun kumandanı Mahmut Şevket Paşa, bir suikast eseri öldürüldüğü 1913 Haziranı'na kadar Osmanlı siyasi hayatında önemli bir figür olarak yerini korudu. Kezâ II. Ordu kumandanı ve sonradan Harbiye Nazırı olarak ünlenen Nazım Paşa da (ki o da 1913 Ocağı'nda bir gurup ittihatçı zabitanın Babıali'yi basması esnasında vurularak öldürülmüştü), Mahmut Şevket Paşa gibi tam manasıyla Cemiyet mensubu olmamakla birlikte iktidar içindeki ordu payının temsilcisi olarak önemli görevlerde bulunmuştu.

II. Meşrutiyet devrinde ordunun aktif bir figür olarak siyasi hayata katılması, Edirne ve Taşkışla ayaklanmaları gibi küçük çaplı askeri isyanların haricinde ilk defa 1909 Şubatı'nda "Harbiye-Bahriye Krizi" adı altında bilinen hadisede belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Bu krizin başlamasına sebep olan hadise, Sadrazam Kâmil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye nazırlarını değiştirmek istemesidir. Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elinde tutan İttihat ve Terakki Fırkası, Sadrazam'ın yapmak istediği değişikliğe karşı çıkarak ordu içindeki destek mevzilerini elden kaçırmamak yolunda ağırlığını hissettirmişti. Kâmil Paşa'nın Cemiyet tarafından hedef haline getirilmesinin bir başka sebebi de, İstanbul'da mevzilendirilen Avcı taburlarının sadrazam tarafından Yanya'ya sevkedilmek

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

istenmesiydi. Avcı taburları, Meşrutiyet'in ilk günlerinde Cemiyet için hayati bir önem taşıyordu ve kendilerini iğreti hissettikleri İstanbul atmosferinde bir nevi muhafız kıtası anlamına geliyordu. Birliklerin gönderilme isteği karşısında Cemiyet'le Harbiye Nezareti arasında tabii bir dayanışma doğması dikkat çekicidir. Cemiyet, Kâmil Paşa'yı artık güvenilmez buluyordu ve endişesini Meclis-i Mebusan'da istizah görüşmeleri yoluyla açığa vurmuştu. 13 Şubat 1909 günü toplanan meclis, sadrazam Kâmil Paşa'yı güvensizlik oyuyla düşürdü. Görüşmeler esnasında Meclis koridorlarında sivil ve resmi kıyafetli zabitlerin gezindiği, donanma komodorlarının meclis başkanlığına Harbiye ve Bahriye nazırlarının değiştirilmemesi için dilekçe verdiği ve nihayet limana bağlı gemilerin toplarını Meclis binasına tevcih ederek Meclisi etkilemeye çalıştığı müşahede edilmişti. II. ve III. Orduya mensup bir kısım zabitan da aynı mahiyette tehditkâr telgraflarla, "harekete âmâde olduklarını" belirterek Meclis riyasetine müracaatta bulunmuşlardı.¹⁹ Meclis'e yönelik askeri tehditler, Cemiyet aleyhtarı mebuslar tarafından oldukça sivil muhtevalı itirazlarla gündeme getirilmişse de, o ortam içinde tesir uyandıramamıştı. Bu itirazlara karşı İttihat ve Terakki mensubu Bolu Mebusu Habib Efendi'nin sözleri, gerek Meclis'in o günkü kompozisyonu, gerek ordu-yönetim ilişkilerinin teşrihi açısından hayli temsil edici çizgiler taşımaktadır; "işte bu esbaba binaen cümlemizden yaralı bir arslan gibi yerde yatan, çırpınan vatanımızın selameti namına bir şey istirham ederim ki, sadrazama adem-i itimad beyan edilip, padişahın evvela muhterem ordumuzun süngüsüne, sonra donanmamızın topuna istinaden yeni bir başvekilin tayinini istirham ederiz (alkış)".²⁰

Meclis-i Mebusan'ın, Harbiye-Bahriye meselesinin yarattığı krizi evvela bir anayasa problemi kabul ettiği halde daha sonra işin şahsiyata dökülmesi, Kamil Paşa ile Ordu-Meşrutiyet-Hürriyet kavramları arasında mebusların bir tercih yapmaya zorlanması ilginçtir. Başlıca desteği küçük rütbeli kara ve deniz zabitlerinden oluşan Cemiyet, orduya hükmedebilecek nazırları tayin yetkisini hükümete teslim etmekle otoritesinin zayıflayacağını düşünüyordu. Netice itibarıyla Cemiyet, ordu kademelerindeki terfi ve tayin işlemlerini bir nevi hakk-ı müktesep gibi zımnen uhdesine almıştı. Bu hadiseden iki ay sonra patlak veren 31 Mart isyanı her şeye rağmen Cemiyet ve Ordu arasındaki ilişkilerin tam manasıyla berraklaşmadığı göstermişti. Cemiyet, Ordunun üst yönetim kademelerinde nüfuzunu korumakla beraber, 31 Mart günü (13 Nisan 1909) ordunun gövdesini teşkil eden erat seviyesinde ne tür bir tepki uyandırdığı acı bir tecrübeyle öğrenecekti.

31 Mart isyanı, yakın tarihimizde benzeri görülmeyen bir erat²¹ ayaklanmasıdır. Bu hadise Osmanlı Ordusunun batılı tarzda eğitimle yeniden teşkili esnasında ortaya çıkan yeni küçük zabıt neslinin, ordunun gövdesine nispetle ne kadar yabancılaşmış bir kitle olduğunu ortaya koymaktadır. İsyanın, Cemiyet tarafından bir nevi muhafız taburu olarak Selanik'ten getirilen Avcı taburları tarafından başlatılmış olması, bu yanılginın çarpıcı bir örneği olarak göze çarpmaktadır. İle geçiren isyanca erler Cemiyet taraftarı hükümetin değiştirilmesine sebep olmuşlar, ancak Cemiyet aleyhtarı siyasi güçler tarafından desteklenmedikleri için, Rumeli'den gelen Hareket Ordusu önünde ciddi bir direnç göstermeden dağılıvermişlerdi. isyanla birlikte ortaya çıkan fiili durumdan en ziyade yararlanması beklenen II. Abdülhamid bile bu avantajı reddetmişti.²²

Hareket Ordusu'nun duruma hakim olmasıyla Cemiyet, bu defa daha kararlı bir üslupla iktidarı ele geçirmiş ve durumunu pekiştirmek amacıyla bir dizi tedbir almış, isyandan sonra teşkil edilen Divan-ı Harpler, Cemiyet'in yayın organı Tanin'e göre başkentte toplu temizlik yapılmasına yol açmıştı. İdare-i Örfiyye uygulamaları ise, kısa fasılalarla, dünya

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

harbinin başlangıcına kadar uzamıştı. Divan-ı harplerin, biraz da gözdağı vermek ve muhalefette yıldınlık uyandırmak amacıyla titizlik göstermeden karar aldığı ve uyguladığı anlaşılıyor. İsyana fiilen karıştıkları anlaşılan erat, halkın kolayca görebileceği meydanlarda asılmıştı.

31 Martın en önemli sonuçlarından birisi de, Cemiyet'e yeniden büyük bir nüfuz ve hayatiyet kazandırmış olmasıdır. Cemiyet çok kısa bir süre içerisinde Ahrar Fırkası'nı yokluğa mahkum etmiş, Babıali bürokrasisini sindirmiş, kamuoyunun sempatisini kazanmış, sarayı potansiyel bir muhalefet odağı olmaktan çıkararak etkisizleştirmiş ve en mühimi ordunun kendisine verdiği desteğin boyutlarını ve ağırlığını sinama fırsatı bulmuştur. İsyanın mağduru durumunda kalmak, cemiyete müteakip hayatı için büyük öncelikler vermişti.²³

Cemiyetin ordu kadar rahat nüfuz edemediği Osmanlı bürokrasisini yeniden biçimlendirme fırsatı, isyanı müteakip uygulamaya koyduğu memur tensikatı ile mümkün olabildi. O günlerde bürokratik reform ihtiyacı ileri sürülerek müdafaa edilen uygulama aslında yeni kadroların cemiyet taraftarlarınca kullanılmasına zemin hazırlamıştı.

Bu uygulamanın benzeri, -daha geniş çaplı olmak ve Cemiyet hesabına daha faydalı sonuçlar doğurmak kaydıyla- askeri kadrolarda gerçekleştirilmiştir. 31 Mart'ı yaratan görünürdeki sebeplerden biri de ordu içerisindeki özlük haklarının adil tanzim edilmediği yolundaki şikayetlerdi. Personel arasındaki Mektepli-Alaylı ayrımı, bilhassa alaylı ordu mensupları arasında büyük gerilimlere yol açmıştı.

1909 yılının Temmuz başıyla Ağustos sonu arasında birbirini takip eden üç kanun çıkarılarak devletin askeri personel rejimi yeniden belirlendi.²⁴ Yaş sınırlaması ve rütbe indirimi gibi iki esaslı araçla Cemiyet ve onun ordu içindeki uzantıları, Abdülhamit devrinde haksız olarak verildiğine inanılan rütbeleri geçersiz saydılar. Bu şartlar altında çalışmak istemeyenlere kolay emekli olma imkanı da tanınmıştı. Bu kanunlar kapsamında orduda yapılan tasfiye, -tahminen-1500'ü bulmaktadır ki tasfiyeye uğrayan kişilerin en azından Cemiyet'e mânen yakınlık duymayanlar arasından seçtikleri kolayca tahmin edilebilir.²⁵

31 Mart isyanı, modernleşme sürecine girmiş Osmanlı ordusunun, yeni siyaset mekanizması karşısında yerini belirlerken sebebiyet verdiği manevra kazalarının ilki sayılabilir. Onda sadece irticanın başkaldırısı niteliklerini görmek, tek kelimeyle zihni körlük olur.

Hâlâskâr Zabitan Hareketi

II. Meşrutiyet'in ilanında oynadığı öncü rolüyle hiç beklemediği bir anda iktidara yaklaşan ve orduyla yakın bir temas kurmayı başarabilen Cemiyet'in, muhalefete karşı takındığı tekelsiz tavır, tersine bir gelişmeyle Cemiyet muhalifleri için öğretici bir ders niteliğini almıştır. Cemiyet'le ordu imajının neredeyse üst üste çakışarak organik bir bütünlük görüntüsü vermesi, çok partili hayatın daha başında her nevi muhalefeti itizale mahkum etmiş gibiydi. Bazı muhalif gazetecilerin Cemiyet'in zabıt fedailerinden öldürülmesi, 1912 seçimlerinde yaşanan yolsuzluklar, muhalefeti, pragmatik bir yaklaşımla iktidarı elinde tutan güç kaynağına, yani orduya doğru yönelmek zorunda bırakmıştı.

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

Tarihimize "Sopalı Seçimler" ismiyle geçen 1912 seçimleri sonucunda Cemiyet'in sandık başlarında cemiyet taraftarı zabitleri kullanmak suretiyle, sadece beş muhalif dışında bütün meclis çoğunluğunu cebren ele geçirmesi, tek belirleyici olmamakla birlikte Arnavut'ta baş gösteren isyanının da sebebini teşkil etmişti. Bu hadisenin ilginç tarafı, bir grup Arnavut asallı Osmanlı zabitanın, Manastır'da Resneli Niyazi Bey'in hareket tarzını andırır biçimde dağa çıkararak isyan etmeleriydi. Sayıları yetmiş bulan zabitler, bu hareketlerinde yalnız kalmamışlar, Kaçanik boğazında toplanan Arnavutlar isyancı zabitlere destek vererek hareketi genişletmişlerdi.²⁶ İttihatçı kabine, isyanı sert askeri tedbirlerle bastırmak yolunu tercih etmişti. Trablusgarp meselesinin devam ettiği günlerde çıkan isyan, 1912 Temmuzunda Said Paşa kabinesinin istifası ve yerine geçen Ahmet Muhtar Paşa'nın Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi yanında Hâlâskâr Zabitan hareketinin doğması gibi önemli sonuçlar doğurmuştu.

Hâlâskâr Zabitan hareketinin sebeplerini anlayabilmek için öncelikle Meşrutiyet'in başlangıcından beri süregelen Cemiyet ve Ordu ilişkilerini göz önünde tutmak gerekir. Cemiyet'e yakın zabitlerin özlük haklarını elde etmede kolaylıklar görmesi, kolaylıkla nüfuz ve itibar kazanması ve buna karşı Cemiyet'le direkt temasa geçmediği halde ordunun ekseriyetini teşkil eden zabit kitlesinin Abdülhamid devrinden beri devam eden şikayetlerinin çözümlenmemesi öncelikle hatırlanmalıdır. Henüz 1910 yılında Edirne'deki II. Orduya mensup zabitan arasında baş gösteren muhalif cereyan, cemiyet aleyhtarı bir renk kazanmış bulunuyor ve zabitler tayinlere siyaset karışmasından ve Alman taraftarı siyaset izlenmesinden yakınıyorlardı. Siyasi sistemde bütün kurumların ve rollerin sağlıklı ve işler halde tutulmaması, siyasete hevesli zabitlere cesaret veren bir unsur olarak Hâlâskâr Zabitan hareketinin genişlemesine yardımcı olmuştur.

Hâlâskâr Zabitan hareketi, Temmuz 1912'de Şûra-yı Askerî'ye verilen ve Hâlâskâr Zabitan Grubu adına imzalanmış bir mektupla kuvveden fiile çıkmıştı.²⁷ Grup, bu mektupta derhal yeniden seçim yapılması ve Kâmil Paşa başkanlığında kuvvetli bir kabine teşkilini talep ediyor, aksi halde dökülen kandan mesul olmayacaklarını ikaz ediyordu. Mektup, bazılarının grup üyesi olma ihtimali yüksek Şûra mensupları tarafından Sultan V. Mehmed Reşad'a kadar iletildi. Padişah, 19 Temmuz günü orduya hitaben bir beyanname neşrederek bazı zabitlerin saltanat hukukuna aykırı olarak bazı isteklerde bulduklarını belirterek, (İtalya harbi dolayısıyla) yakın bir tehlikenin yaşandığı şu günlerde bu zabitlerin vatan müdafaasıyla meşgul olmak yerine siyasetle uğraşmalarını tenkid etmişti. Gelişmeler, bütün askeri birliklerde okutulan bu beyannamenin etkisiz kaldığını göstermiştir.

Said Paşa'nın istifasıyla siyaset meydanında ağırlığını kaybeden Cemiyet, Harbiye Mektebi Kumandanı Vehip Paşa marifetiyle dörtyüz Harbiye talebesini Hürriyet-i Ebediye tepesinde Meşrutiyete bağlılık yemini ettirmek gibi karşı gösterilere girişmişse de, İttihat ve Terakki hareketinin merkezi Selanik'de bazı zabitlerin Cemiyet aleyhtarı toplantı tertiplenmeleri orduda çok şeyin değiştiğini gösteriyordu.

Hayli parlak bir askeri kariye sahip Gazi Ahmet Muhtar Paşa, işte böyle bir atmosfer içinde "büyük kabine" diye anılan yeni hükümeti kurdu. Ancak Hâlâskâr Zabitan grubu seçimlerin bir an önce tazelenmesinde ısrarlıydı ve kabine değişikliği ile yetinmediğini göstermek amacıyla 25 Temmuz 1912 günü, sanki meşrû ve meşrûti bir siyasi kuruluş gibi hareket ederek program ve beyannamesini kamuoyuna açıkladı.²⁸ Hâlâskârlar bu beyannamede, orduya siyaset karıştırılmasından yakılarak Meşrutiyet'e bağlanan ümitlerin boşa gittiğini, bu yüzden Avrupa devletleri nezdinde Osmanlıların artık

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

"hükümet-i müstakile" ile yaşayamayacağı yolunda bir kanaat hasıl olduğunu, bu durumun yeni ordu müdahalelerini gerekli kıldığı ileri sürerek bilhassa orduda adaletin temini üzerinde duruyorlardı. Beyannamede üzerinde önemli durulan noktalardan biri de, kurulacak yeni kabinenin Avrupa devletlerinin itimadını celbedecek kişilerden teşekkül edilmesi isteği idi.

Hâlâskârların yayınladığı bu bildiri, Osmanlı zabitleri arasında herhangi bir siyasi fırkaya mensup olmanın, onlarda esaslı bir tutum ve zihniyet farklılığı yaratmadığını göstermesi bakımından ilginçtir. Bir anlamda ittihatçı zabitle Hâlâskâr zabıt arasında dünya görüşü, entellektüel seviye, akıl yürütme ve meşrep ayrılığı yoktur. Onları ayrı kamplara doğru iten âmil, bazen bir içtihat ayrılığı bile sayılmayacak kadar küçük, psikolojik sebepler olmuştur. Yayımlanan beyannamede, ordunun siyasete karışması kınanmakla birlikte "Meşrutiyeti kurtarma" uğruna, siyasete fiilen müdahale edilmesi gibi bariz bir tezada düşülmesi, -eğer bu zabitlerin safderunluğuna işaret etmiyorsa- siyasi bir meşrep idealizminden ziyade pragmatik amaçlara yönelmiş olduklarını gösterir.

Hâlâskâr Zabitan hareketi, sadece bir zabıt cuntası olarak kalmamış; o günlerde İttihat ve Terakki karşısında saf tutan Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu bazı kişilere tarafından dikkatle izlenmiş ve desteklenmişti. Hareket destek verenler arasında, 31 Mart Vakası'nda da dahil görülen Prens Sabahattin'in ismine de rastlanmaktadır. Bu, Prens Sabahattin gibi sivillik bilincine son derece yakın programlar çizebilen bir siyasetçinin iç çelişkisinden ziyade, o günlerde iktidara ulaşabilmek için tek elverişli kulvarın orduya yakınlaşmak olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁹ Hareketin başarıya ulaşma şansının henüz devam ettiği günlerde Meşrutiyet devrinin tecrübeli vezirlerinden Kâmil Paşa yanında Nâzım Paşa'nın da, harekete destek veriyor görünmekten çekinmemesi, yukarıdaki fikri teyid etmesi bakımından önemli bir noktadır.³⁰

Ordu ve siyaset ilişkileri açısından bu dönemde cereyan eden iki mühim hadise daha vardır: Bunlardan ilki, Said Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak görev yapan Mahmut Şevket Paşa tarafından çıkarılması istenen "Askerin Siyasetle Men'i İştigali Kanunu, diğeri ise teklif sahibi Mahmut Şevket Paşa'nın hayli yankılar uyandıran nazırlıktan istifa kararıdır.

Arnavutluk isyanının sıcak günlerinde Mahmut Şevket Paşa tarafından meclise sevk edilen kanun, isyana karışan ve siyasetle iştigal eden askeri zevata karşı sert bir tehdit anlamını taşıyordu. Kanun teklifinin gerekçesinde yer alan, "Askeri Ceza kanununda bu tip fiilleri cezalandıracak bir madde olmadığı" yolundaki ifade, oldukça dikkate değer niteliktedir ve askerin siyasetle uğraşması meselesinin hukuki yapı içinde öngörülmeyen bir husus olduğunu hatırlatır. Kanun teklifi, siyasi ve sosyal kapsamlı gösterilere katılan veya siyasetle iştigal eden askeri zevatın iki aydan dört aya kadar hapsini ve kıtasının değiştirilmesini, tekrarı halinde cezanın ağırlaştırılmasını öngördüğü gibi siyasi fırkalara giren askerlerin meslektan tardedilerek altı aya kadar hapsedilmesini talep etmekteydi. Basında hararetle bir tartışma başlatan tasarı, evvela Said Paşa'nın istifası, bilahare Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın mehil talebi ve nihayet 4 Ağustos 1912'de seçimlerin yenilenmesi kararı ile bir türlü kanun haline gelememişti. Buna rağmen Ahmet Muhtar Paşa, sadece askerlerin değil, memurların da siyasetle uğraşmasının mahzurlarını öne sürerek bir dizi karar almış ve ilk planda zabıtlere imzalatılmak üzere bir yemin senedi tanzim ettirmişti. Bu yeminin metni aynen şöyledir:

"Hâfi ve celî hiçbir cemiyet-i siyasiyyeye dahil olmayacağımı ve devletin umur-y dahiliye

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

ve hariciyesine hiçbir sebep ve suretle müdahale etmeyeceğimi, Cenab-ı Hakk'a kâsem ve namusumla temin ederim.”

Öte yandan Said Paşa kabinesine, zımni anlamda Cemiyet'in temsilcisi ve adamı sıfatıyla giren Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifası, Arnavutluk hadiselerinde gevşeklik göstermesi ve bazı zabıtların siyasetle uğraşmasını engelleyememesi gibi sebeplerle yorumlanmıştı. Bu hususta muhtelif yorumların varlığına rağmen, Cemiyet'in Mahmut Şevket Paşa'yı destekleme konusunda gönülsüz davranması, istifanın asıl sebebi olsa gerektir.

Bu hadiseler zinciri, İttihat ve Terakki Fırkası içinde 31 Mart'la birlikte en yüksek noktaya ulaşan askeri prestij zamanla nasıl azaldığını ve fırkada sivil güçlerin de ağırlık kazandığını göstermesi bakımından dikkate değer özellikler taşımaktadır.

Hâlâskâr Zabitan hareketi, kabine değişikliği yoluyla ittihatçıları iktidardan uzaklaştırmak amacıyla başarıya ulaşmış sayılmalıdır. Ne var ki, harekete destek veren isim ve grupların belirli bir program etrafında birlik tesis edememiş olmaları, bu başarının ömürsüz olacağını gösteriyordu. Her şeye rağmen İttihat ve Terakki Fırkası, ülke çapında teşkilatlanması, ciddi bir basın desteğine sahip oluşu, programı, meşrutiyetin ilanındaki payı ve en nihayet siyasi hayattaki kıdemi ile siyaset sahnesinden kolaylıkla tasfiye edilemeyecek ciddi ve ağırlıklı bir ekipti. Diğer yanda, zabıtların taktığı kalpakları birbirinden farklılaştıracak derecede³¹ yayılan bölünme, tayin ve nakillere kadar yansımış ve taraflar birbirlerine düşman nazarla bakar olmuşlardı. Er seviyesine kadar tesir eden bölünmenin ilk vahim sonuçları Balkan Harbi esnasında görülmüştür.

Balkan Harbi

17 Ekim 1912 tarihinde başlayan Balkan Harbi, iç siyasette çıkmaza girmiş iktidar ve muhalefet grupları için bir nevi gündemi değiştirme fırsatı getirmişti. Abdülhamit tarafından yıllar boyunca kasten sürüncemede bırakılan Kiliseler ihtilafının İttihat ve Terakki Fırkası tarafından çözülmesiyle oluşan Balkan devletleri koalisyonu, Osmanlı Devleti'ne karşı ilk defa Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın ortak cephe halinde birleşmesine zemin hazırlamıştı. Muhalefette kalan Cemiyet derhal yüksek tahsil gençliğini harekete geçirerek harp taraftarı gösteriler tertiplemiş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın matbuat sözcüleri, “dünyanın tevecühünün bizim tarafımızda olduğu halde harbe giriyoruz” fikriyle ittihatçıların harp taleplerine katılmıştı. Bu fikir beraberliğinin oluşmasında, son Osmanlı-Rus Harbi'yle (1876-1877) kaybedilen Balkan topraklarının, bu defa az bir gayret ve zahmetle geri alınacağı fikri ağır basmış olsa gerektir. Belki de harp taraftarları, birkaç asırdan beri süregelen Osmanlı gerilemesinin sona erdiğini ve “mâkus” talihin artık döndüğünü düşünmeye başlamışlardı. Avrupa devletleri de, muhtemel bir harpten Osmanlı tarafının galip çıkacağını hesaba katarak, neticede toprak değişimine yol açacak bir statüko değişimine müsaade etmeyeceklerini açıklamışlardı. Hariçten bakıldığında durum, harp taraftarlarını haklı çıkaracak derecede müspet görünüyordu.³² 31 Mart'ın akabinde Orduya ciddi surette yatırım yapılmış ve hatta Meclis görüşmeleri esnasında Harbiye bütçesi denetim dışında bırakılarak askeri yatırımlara hız kazandırılması amaçlanmıştı. Ne var ki bu iyimserliği doğuran sebepler, sadece ordunun dış görünüş ve teçizatını ıslaha yönelik unsurlardan kuvvet alıyordu. Harbin başlamasından hemen önce Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, 100 bin civarında askeri terhis etmiş ve bu birliklerin yarattığı boşluk acemilerle ikame edilmeye çalışılmıştı. Ondanda daha mühimi orduda ittihatçı-ıtilafçı çekişmesinin siyasi ayrılıklara sebep

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

olmasıydı. Farklı siyasi meşrebe bağlı zabitler birbirine itimad etmiyor, ihtilaf, erat arasında bile yaygınlaşmış bulunuyordu. Fakat, bunlardan daha vahim olmak üzere son siyasi gelişmelerin tesiriyle orduda genç zabıt kitlesinin ittihatçı oluşuna karşılık, yüksek kumanda heyetinin itilâfçı veya Hâlâskâr zümresine fikren bağlı kalmasıydı.³³ Bu ihtilaf, harbin çok kısa süren ilk devresi esnasında hazlı ve dramatik bir mağlubiyetin başlıca sebebinin teşkil etmiştir.

Harp kısa sürdü ve Osmanlı ordusunun kesin mağlubiyetiyle sonuçlandı. Edirne düşman işgalinde bırakılarak ordu, Çatalca'ya kadar çekildi. Yüzlerce yıldır devletin akciğeri mesabesinde hayati bir önem taşımış olan Balkan toprakları terk edildiği gibi Trakya da tehlikeye girmişti. Balkan Harbi, hiç tartışma kabul etmez şekilde Osmanlı ordusunun uğradığı en zelil mağlubiyetlerden biridir.

Harp, kumanda heyeti arasındaki siyasi çekişmelerin doğurduğu koordinasyon ve haberleşme eksikliğinden, askerin eğitimsizliğinden ve geleneksel muhariplik ruhunu birkaç gün içinde adeta unutmuş olmasından kaybedilmişti. İstiklalini henüz ilan etmiş dört küçük Balkan hükümetinin yeni tertip edilmiş kuvvetlerine karşı kaybedilen savaşın her cephesinde, sebepsiz bir panik haletinin yaşanmış olması son derece önemlidir. Görünen odur ki Meşrutiyetin ilanından bu yana orduda "ümerâ" zümresinden başlayarak nefer seviyesine kadar sirayet etmiş bulunan aşırı siyasileşme, disiplin ve muhariplik ruhunu zaafa uğratmıştı. Mağlubiyet o kadar büyük ve kesin çaplıydı ki, harbe katılmak hususunda fikir birliği içinde bulunan ittihatçı ve itilâfçı taraflar, yenilgiden sonra birbirlerini "Rumelini satmakla" suçlar hale gelmişlerdi.³⁴

Balkan mağlubiyeti neticesinde sadece 3 milyon kilometrekare Osmanlı toprağının üçte biri ve 24 milyon toplam nüfusun 5 milyonu kaybedilmekle kalmamış, birçok yerde tüfek atmadan silahını ve bataryasını terk edip kaçan birliklerin korkaklığı yüzünden derin bir utanç ve öfke hissi de yaygınlaşmıştı. O günlerde ordu, matbuatta bir daha asla görülemeyecek tarzda sert tenkitlere uğramıştı.³⁵

Babıali Baskını

Balkan mağlubiyetinin en ağır günlerinde, 23 Ocak 1913 günü vuku bulan Babıali Baskını, İttihat ve Terakki kurmaylarının bunalımdan çıkış yolu olarak tasarladıkları bir hükümet darbesidir. Meşrutiyetin ilanından beri genellikle siyasi kriz atmosferinde, ordunun endirekt müdahaleleriyle ve Kanun-i Esasi'nin (ruhuna değilse bile) lafzına uygun tarzda yürütülen iktidar mücadelesi, bu defa, her nevi siyasi manevra inceliğinden mahrum, kaba ve sert üslûplu bir silahlı baskına dönüşmüştü.

Baskın, Cemiyet'in genç zabitlerinden müteşekkil bir fedai ekibi tarafından gerçekleştirildi. Enver, Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Hilmi ve Sapançalı Hakkı'nın önderliğinde sadâret makamını basan zabitleri Talât, Ömer Naci ve Mithat Şükrü gibi sivil ittihatçılar takip ediyordu. Siviller, kapı önünde biriken ahaliyi Balkan Harbi ve Edirne'nin durumunu kınayan nutuklarla kışkırtırken, zabitler de silahlarını çekerek Sadrazam Kâmil Paşa'yı zorla istifa ettirmişler, kendilerine karşı koymak isteyen Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı, sadâret yaverlerinden Nafiz, Kıbrıslı Tefvik ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin muhafızını öldürmüşlerdi. Enver Bey, tabanca zoruyla Kâmil Paşa'ya yazdırdığı istifa mektubuna "Ahali ve cihet-i askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine" ibarelerini ilave ettirmeyi ihmal etmemişti. İstifa mektubu doğruca

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

padişaha götürülmüş, onun “kimi muvafık bulursunuz evladım” suali üzerine Mahmut Şevket Paşa başkanlığında, bu defa tamamen ittihatçılardan müteşekkil yeni bir kabinenin tayinini temin etmişti.

Babıali Baskını, Meşrutiyet devri siyasi hayatında yeni bir üslubu ve dönemi işaret etmektedir. 31 Mart'tan beri siyaset gündeminden inmeyen Mahmut Şevket Paşa, evvelce haberdar olduğu komploya rıza göstererek fikren askerinin siyasetle uğraşmaması içtihadında olduğu halde fiili duruma itaat etmişti. Bu darbeye karşı ordunun sessiz kalması, en azından muhalif fikirdeki zabıtların mağlubiyet zilletine eklenen yılgınlığı ile izah edilebildiği gibi, Cemiyet'in ordu içinde hâlâ prestij sahibi olduğunu da gösterir.³⁶

Mahmut Şevket Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan sonra meşrutiyet devrinin gördüğü ikinci asker menşeli sadrazamdır. Cemiyet'in önde gelen zabıtlarından Cemal Bey'i İstanbul muhafızlığına getirerek, payitahtta ikinci bir karşı darbe ihtimalinin önüne geçmeğe çalışan Mahmut Şevket Paşa, muhalifleri de şiddetli takibat altına alarak muhtemel kıpırtıları bastırmayı amaçlamıştı. Buna rağmen, fiiliyata geçmeden önlenecek “Taklib-i Hükümet” hadisesi, muhalefetin de boş durmadığını göstermektedir. İstanbul Muhafızı Cemal Bey (Paşa)'in kanaatine göre Taklib-i Hükümet meselesi, Prens Sabahattin Bey'in sâdik dostu Nihat Reşat Bey aracılığı ile hazırladığı bir hükümet darbesiydi ve bütün ittihatçı liderlerin öldürülmesini hedef alıyordu. Henüz tasavvur halindeyken önlenecek bu teşebbüs, Prens Sabahattin Bey'in ideallerini fiiliyata geçirmek için darbeciliğe prim tanıyacak derecede pragmatist davranabildiği kadar, Babıali baskınının yeni darbeler için model teşkil etmeye başladığını da hatırlatmaktadır.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, sadaretinin beşinci ayında 11 Haziran 1913 günü Divanyolu'nda bir grup suikastçı tarafından öldürüldü. Ne var ki bu suikast, bir siyasi kriz çıkmak yerine kabinenin tamamının ittihatçı üyeler tarafından doldurulması, muhalefetin tamamen ortadan kaldırılması ve Cemiyet'in bu defa mutlak şekilde iktidara yerleşmesi gibi sonuçlar doğurmuştu.

Mahmut Şevket Paşa'yı vuran suikastçıların tanınmış muhalifler tarafından azmettirildiği yolundaki iddialara rağmen, suikastın bütün sonuçlarının Cemiyet'in çıkarlarıyla şaşkıncı bir şekilde çakışması ilginçtir.³⁷ Mahmut Şevket Paşa'nın, kabine içindeki ittihatçı ağırlığı tasfiye etmek yolunda bazı niyetler beslediği, buna mukabil İstanbul muhafızı Cemal Bey'in, suikastten evvelce haberdar olduğu halde gerekli tedbirleri almayı gibi iddialar, bugüne kadar şüpheleri beslemenin dışında kesinliği kavuşmuş değildir.

Yeni kabineyle birlikte o günlerde Kaymakam (binbaşı) rütbesinde bulunan Enver Bey'in kısa sürede Mirliya (Tuğgeneral) rütbesine terfi ettirilerek Harbiye Nazır Vekili ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye görevlerine tayin edilmesi, Cemiyet içindeki sivil-asker çekişmesinin sonuçlarını da bir noktada aksettirmektedir. Enver Bey'in hızlı yükselişinde, Cemiyet içinde “aşere-i mübeşşire” olarak anılan on kişiden müteşekkil bir zabıt grubunun etkili olduğu ileri sürülmüştür. Sebebi ne olursa olsun,

I. Dünya Harbi'ne doğru uzanan süreçte ordu, bu defa Enver Bey gibi siyasi kimliği son derece sarıh bir genç paşanın yönetimiyle, siyaset sahnesinde, eskiyle kıyaslanmayacak şekilde ağırlığını koymuş bulunuyordu.

Muhalefetle birlikte serbest basın hayatına da -Abdülhamit devrini muhalefetle aratacak ölçüde- sert engellemeler getirerek ülkeyi “meşruti kılıklı bir cunta” ile yöneten İttihat ve

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

Terakki Fırkası, çok partili siyasi hayat denemesine de fiilen son vermiş oluyordu. Bu dönemde "Triumvira" diye anılan Enver- Cemal-Talât yönetiminin, en azından Balkan Harbi'nde zillete uğramış ve şerefini kaybetmiş orduya çekidüzen vererek ayağa kaldırdıkları kabul edilmelidir. Birinci Dünya Harbi'nin ağır yükünü kaldıran ordunun yorgun ve eksik bakiyyesi, ümerası, zabiti ve askeriyle son raddede İstiklal Harbi'ni de omuzlamıştı.

Meşrutiyet devri, Türkiye'nin halen yaşadığı siyasi krizlerin bütün boyutlarıyla anlaşılabilmesi için son derece elverişli ve öğretici bir tarih laboratuvarı gibidir. Tanzimat'ı takip eden dönemde uygulamaya konulan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi denemesi, Osmanlı saltanat hukukunu tahdit edip Meclis-i Mebusan yoluyla iktidar erkini sivil toplum katmanlarına açmakla yönetimde batılaşmanın son merhalesini teşkil etmişti. Askeri mağlubiyetler sebebiyle ordunun modernizasyonu, diğer bütün kurumlara oranla öncelik kazanmış bulunuyordu. Böylece Osmanlı ordusu, II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı toplumunun en avantgarde ve en modernist unsuru haline geldi. Bilhassa Osmanlı zabitanın şahsında tecessüm eden "toplum mühendisliği, devlet kurtarıcılığı ve sivillerin berbat ettiği işi onarma zarureti" gibi, esasen sistemle bağdaşmayan misyonun varlığı ve güçlenmesi, ancak II. Meşrutiyet ortamında gözlemlenebilen ve anlaşılabilen bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı toplumunda sivilcilik bilincinin baskın çıkarak, askerin siyasetle uğraşmasını caydıracak derecede güç kazanmamış olmasının mâkul sebepleri vardır: Bunun başında klasik Osmanlı toplum yapısında devlet hizmetinin "asker-sivil" ayırımına lüzum göstermeyecek tarzda şekillendirilmesi gelir. Bu düzende bir dizi bürokratik hizmetin, kavram anarşisi yaratabilecek tarzda "askerî" zümre tarafından görülmesi dikkat çekici olduğu gibi, bugünkü anlamına yakın derecede sivilcilik kavramının o günlerde "başlıbozukluk" olarak karşılanması da ilginçtir.

II. Meşrutiyet devrinin -tarih yazarlarımızın farklı içtihatlarıyla- 1914 veya 1918 yılına kadar devam ettiği kabul edilmektedir. Birinci Dünya Harbi esnasında, harbin zaruretlerinden doğan şartlarla yönetimde askerlerin ağırlık kazanması tabii idi. Kaldı ki Osmanlı orduları, harbin başlangıcında, Enver Paşa gibi binbaşı rütbesinde iken, o güne kadar görülmemiş bir tarzda hızlı terfi ile paşalığa yükselen genç bir Meşrutiyet zabitanın kumandası altında bulunuyordu. İşbaşındaki Osmanlı hükümeti ise, iktidar yolunu ancak ordu manivelasını kullanmak suretiyle açabilmiş İttihat ve Terakki Fırkası'nın elindeydi. V. Mehmed Reşat'ın, 31 Mart'ı müteakip II. Abdülhamit'in yerine tahta geçmesiyle birlikte saltanat makamının siyasi ağırlığı neredeyse yokluk derecesine inmişti.

Bu dönemin sürüklediği tarihi ve sosyal tortular, harpten mağlup, yorgun ve yok olma tehlikesiyle çıkabilmiş Türkiye'nin uğrayacağı muhtemel zaafiyetlerin esasını teşkil etmekteydi.

30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi, sadece Meşrutiyet devrinin değil, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin de fiilen sona erdiği anlamına geliyordu. 1913 yılının yazında iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nın önemli yöneticileri, mütareke imzalanmadan İstanbul'u terletmişlerdi. Bu arada Osmanlı tahtında mühim bir değişiklik vuku bulmuş, Sultan Mehmed Reşat'ın ölümüyle yerine 4 Temmuz 1918'de küçük biraderi VI. Mehmet Vahidettin geçmişti. Siyasete ve devlet idaresine bakışı itibarıyla ağabeyi Mehmed Reşat'tan çok farklı bir şahsiyet çizen Vahidettin, hiç tartışılmayacak derecede Osmanlı sülâlesinin en dramatik üyesi olarak göze çarpar. Tahta cülûs

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

ettiğinde Osmanlı orduları hemen bütün cephelerde ric'at halindeydi ve saltanatının dördüncü ayı dolmadan İtilâf donanması İstanbul'u fiilen işgal durumdaydı.

Mütareke hükmünce Anadolu'nun itilaf devletlerince işgal edilmeye başlanması, siyasetin ana eksenini normal düzleminden kaydırarak bir varoluş meselesi haline getirmişti. Bu ortamda İttihatçı kadroların, harbin mağlubiyetle sonuçlanmasının bütün vebalini yüklenerek geri plana çekilmesi ve bu meyanda Cemiyet liderlerinin Türkiye'yi terketmiş olması, siyasi hayatta geniş bir boşluk doğurmuş bulunuyordu. Bu boşluk, mütarekenin ilk günlerinde iki İttihatçı nazır haricinde tarafsızlığına itimad edilen eski devir ricâli ile dolduruldu. Mütareke devri, Osmanlı siyasi hayatında bütün dengelerin altüst olduğu bir dönem olmuştur.

İttihat ve Terakki yanlısı ordu mensupları, mağlubiyetle biten savaşın ertesinde örselenmiş meslek gururları ve geleceğe duydukları güvensizlikle payitahta dönmüş olmalarına rağmen³⁸ hâlâ, Osmanlı toplumunun en aktif ve enerjik kesitini temsil etmekteydiler. Savaşın son yıllarında, muhtemel bir mağlubiyet ihtimali karşısında yeniden toparlanmak ve direnmek amacıyla bir takım örgütlenme hazırlıklarına girişmiş bulunuyorlardı. Aynı hazırlığın benzeri, 1915 yılında Çanakkale cephesinin çökme ihtimaline karşı Anadolu'da direniş örgütleri kurma tasavvuruyla daha önce de yapılmıştı. Karakol Cemiyeti, İttihatçılar eliyle kurulan bir yeraltı örgütü olarak bu dönemde hayli önemli faaliyetlerde bulunmuştur.³⁹

Mustafa Kemal Paşa Faktörü

Mustafa Kemal Paşa, askeri okul talebesi olduğu günlerden beri, bütün nesildaşları gibi aktif siyasetle ilgilenmiş bir Osmanlı zabitidir. İttihat ve Terakki'nin askeri çekirdeğine mensuptu ve ilk defa 1910 yılındaki 2. Cemiyet kongresinde ordunun siyasetle iştilal etmemesi tezini müdafaa etmiş, Dünya Harbinin başlangıcından sonra, bilhassa Alman ittifakından ötürü Cemiyeti tenkid etmeye başlamıştı. Buna rağmen onun Cemiyet'ten resmen ayrılmış olduğunu gösteren bir belge mevcut değildir.

Milli Mücadele başladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, İttihatçı intibasını vermektan kaçınması iki sebeple izah edilebilir: ilk olarak Mustafa Kemal'in, Cemiyet'in askeri kanadı içinde lider mevkiine yükselmesini önleyen güçlü rakiplerin varlığından söz etmek gerekir. Başta Enver Paşa olmak üzere, Hafız Hakkı Paşa ve Cemal Paşa, Cemiyet içinde Mustafa Kemal'den daha ağırlıklı bir role sahiptiler. Bu vasat içinde Mustafa Kemal'in şahsi ve askeri kariyerini geliştirmesi mümkün görünmemektedir. ikinci sebep, herkes tarafından anlaşılabiliceği üzere itttihatçıların bilhassa Mütarekeden sonra şiddetli bir prestij kaybına uğramaları ve mağlubiyetten sorumlu tutulmalarıydı. Mustafa Kemal Paşa, bu gibi gerekçelerle istiklal Harbi'nin sonuna kadar, eski İttihatçı dostlarıyla teşrik-i mesaiden kaçınmamasına rağmen, harekete "İttihatçı" görünümü verebilecek davranış ve sembollerden kaçınmıştı. Enver Paşa'yla Trablusgarp'ta ve bilhassa Balkan Harbi'nin ikinci döneminde vuku bulan Gelibolu harekatinde anlaşmazlığa düşmüşler ve neticede Mustafa Kemal, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'le birlikte Sofya Ateşemiliterliğ'ine atanarak kıta hizmetinden uzaklaşmak zorunda kalmıştı.⁴⁰ Dünya harbinin sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın, askeri veya şahsi sebeplerle en az beş kere İttihat ve Terakki hükümetinin ve özellikle başkumandan vekili sıfatıyla harbi idare eden Enver Paşa'nın siyasetine açıkça karşı koymuş, 1917 Eylülünde Suriye cephesinden Harbiye Nezaretinin kasten atlayarak doğrudan kabineye yolladığı bir askeri raporda Erkân-ı Harbiye stratejisini sert dille ve adeta şikayet yollu eleştirmesi çok dikkat çekmişti. 1917

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

yılında, bu ve buna benzer sebeplerle Suriye Cephesinden geri çağrılarak veliaht Vahidettin'in yaveri sıfatıyla Almanya'ya gitti. Yolculuk esnasında şehzade Vahidettin'i, Alman taraftarı politika aleyhine etkilemeye çalışan⁴¹ Mustafa Kemal Paşa, 1918 Temmuzunda tahta geçen Vahidettin'le yeniden irtibat kurmaya çalışarak aynı görüşleri savunmuş ve kendisini Erkân-ı Harbiye reisliğine getirmesini istemişti. Bu isteği sessiz ve soğuk bir üslupla karşılayan Vahidettin, Başkumandan vekili Enver Paşa'ya danıştıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı Suriye'deki Yedinci Ordu kumandanlığına tayin etti.

Enver Paşa'nın şahsında onun ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın harp siyasetini ısrarla eleştiren ve aktif siyasete müdahaleden çekinmeyen bir paşaya, her şeye rağmen ordular grubuna kumanda edecek derecede şans verilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anafartalar da sağladığı parlak askeri başarıları ve Cemiyet içindeki dengelerle izah olunabilir bir keyfiyettir.

8 Ekim 1918'de Talât Paşa'nın istifası üzerine yeni kabineyi kurma görevi Tevfik Paşa'ya verildi. Mustafa Kemal Paşa, Başyaver Naci Paşa vasıtasıyla bulunduğu Suriye cephesinden padişaha telgraf çekerek sadarete Ahmet İzzet Paşa'nın, Harbiye Nezâreti'ne kendisinin atanmasını, bunun yanında yeni kabineye Tahsin, Rauf (Orbay), İsmail (Canbulat), Azmi ve Şeyhülislam Hayri Efendi'nin de alınmasını istedi.⁴² Yeni kabinede daha önce adı geçen Tevfik Paşa yerine Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazam olarak yer alırken, Mustafa Kemal Paşa'nın nazır olmak isteği yerine getirilmemişti. Yeni Sadrazamın bu noktada Harbiye Nezareti ile Erkan-ı Harbiye Riyasetini bizzat üstlenmesi oldukça mânidardı.

Milli Mücadele Dönemi

Mütarekeden sonra payitahta dönen Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'le 15 Mayıs 1919 tarihleri arasında İstanbul'da kaldı. Bu süre içinde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın dostları ve silah arkadaşları ile yoğun temaslarda bulunarak bilhassa hükümet değişiklikleri üzerinde etkili olma gayretlerini sürdürdüğü biliniyor. 29 Kasım'da kendi isteği üzerine padişah tarafından kabul edilen Mustafa Kemal Paşa, huzurdan sükût-ı hayal ile ayrılmıştı. Vahidettin son derece ketum davranmış ve sadece Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun kendisine sadık kalıp kalmayacağı yolundaki intibainı sormuştu.⁴³ Fethi Bey'in (Okyar) çıkardığı Minber gazetesine ortak oluşu ve bizzat kaleme aldığı imzasız yazılarla gazeteye destek verışı, yine Fethi Bey'in ılımlı ittihatçıları biraraya toplamak gayesiyle kurduğu Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'na iştiraki, Rauf Bey'le (Orbay) birlikte Tevfik Paşa'nın yeniden sadarete gelmemesi için kulis faaliyetinde bulunmaları o döneme rastlamaktadır. Paşa, daha önceleri Şişli'de kiraladığı evden yürüttüğü çalışmalarını, daha sonra Pera Palas'a naklederek sürdürmüştü. Pera Palas'ın tercihindeki sebep batılı devlet temsilcileri ve yüksek rütbeli itilaf kumandanlarıyla yüzyüze temas sağlayarak onları etkilemek amacını taşıyordu.⁴⁴ Bazı Osmanlı kumandanları o günlerde, Mütareke hükümlerince ordunun terhisini temin etmek yerine, terhis işlemlerini engellemeye başlamışlardı. Bu kapsamda Mart ortalarında Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanlığına tayin edilen Kâzım Karabekir, 23 Mart'ta arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret etmiş ve Anadolu'ya geçme planlarından bahsetmişti. Bu arada Ahmet İzzet Paşa lehine yürütülen kulis çalışmaları başarıya ulaşmak bir yana, 4 Mart'ta sadarete Damat Ferit Paşa getirilince Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın faaliyet alanı daralmış, Fethi Bey 17 Nisan'da İngilizler tarafından tevkif edilerek Malta'ya gönderilmiş, böylece Mustafa Kemal Paşa ve yakın

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

dostlarının İstanbul'da kalarak siyasi gelişmeler üzerinde etkili olabilme tasavvurları sonuçsuz kalmıştı. Payitahtta kalıp pasif siyaset mekanizmalarını kurcalamak yerine, Anadolu'ya geçerek henüz terhis edilmemiş askeri kuvvetlerin önderliğinde sivil bir direniş heyecanı doğurmak düşüncesi de, işte bu noktadan sonra kuvvetlenmiş olmalıdır.

Neredeyse yarısı işgale uğramış Anadolu'yu ayağa kaldırabilecek lider tarifinin, karizması yüksek, cerbezeli ve hırslı bir Osmanlı paşası ile neredeyse çakıştığı fark edilecektir. Siyaseti, ordunun militer gücüne açıkça yaslanarak yapan ve bu süreçte ordudaki uzuvlarının taleplerine dikkat kesilen İttihatçı geleneğin, bu defa daha farklı bir beşeri kadro ile siyasete ağırlık koyması kaçınılmaz görünüyordu. Payitahtın işgal altında oluşu ve 1920 ilkbaharında İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı dağıtarak yasama faaliyetini fiilen engel olmaları, İstanbul'da temerküz etmiş bulunan iktidarın Anadolu'ya doğru kaymasını kolaylaştırmıştı. Anadolu'ya bir hükümet memuru sıfatıyla çıkmasına rağmen, ilk günden beri sivil teşkilatlarla temasa geçip meşruiyet zemininde liderlik pozisyonu arayan Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kimliği, bu bakımdan kendisine çok faydalı olmuş ve Erzurum Kongresi'nin başlangıcına kadar "ordu müfettişi" olmanın avantajıyla durumunu sağlamlaştırmıştı. Milli Mücadele'nin en dramatik anı, 15. Kolordu kumandanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hakkında alınan tevkif kararını uygulamak yerine, onu mücadelenin önderi olarak selamlayan Kâzım Karabekir Paşa'nın destekleyici jestidir.⁴⁵ O kritik anda bile ordu desteği, İstanbul hükümetince azledilip tevkifi istenen-ve artık sıradan bir sivil sayılan-Mustafa Kemal Paşa'yı mânen ve maddeten ayakta tutmaya yetmişti.

Heyet-i Temsiliye Reisliği, İstanbul hükümeti nezdinde hiçbir meşru zemine dayanmayan bir sıfat olarak kabul edildiği halde, işgale uğramamış bölgelerdeki askeri birlik kumandanlarının desteği, Milli Mücadele'nin en buhranlı günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına, kendilerini bir hükümetmiş gibi güçlü hissetmelerine yardımcı olmuştur. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin terkihi ve uygulamalarına hakim olan siyaset tarzı, bu açık gerçeğin kabullenilmesini gösterir. Bu meclisin takriben altıda biri asker menşeli olduğu gibi, mühim mevkileri elinde bulunduran bütün kumandanlar mebus sıfatıyla Meclis çatısı altına alınmıştır. Yönetimde "kuvvetler birliği" prensibinin tercih edilmesiyle muvazzaf zabıtların aynı zamanda mebusluk yoluyla aktif siyasetin içinde yer alması sağlanmış, yürütme ve yargı fonksiyonlarının da Meclisin görevleri almakla, etkili, güçlü ve hızlı çalışabilen bir yönetim modeli oluşturulmuştur. Olağanüstü şartların mecbur kıldığı bu olağanüstü yönetim biçiminin, belirtilen şartlar çerçevesinde verimli işlediği, hatta, sonraki yıllarda benzerine rastlanmayacak tarzda çok sesli bir zemine imkan tanıdığı bile söylenebilir.

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1920 yılının Nisanı'yla, 1923 Haziranı arasında takriben üç yıl görev yaparak milli mücadeleyi başarıya ulaştırmıştı. Benzerlerinden farklı olarak siyasi fırkalara bölünmeden çok sesli üslubunu koruyabilmiş olması, bu meclisin en temel ve kuvvetli özelliğidir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa, ordu kumandanları ile iyi ilişkiler kurmaya azami derecede dikkat göstermiş, çıkması muhtemel ihtilaflarda -ilerde Mareşal-rütbesiyle onurlandıracağı -Fevzi Paşa'yı (Çakmak) bir nevi tampon müessese olarak daima kendi siyasetinin paralelinde tutmuştur. Malta sürgününden dönen Ali İhsan Paşa'nın (Sabis) evvela I. Ordu kumandanlığına getirildikten sonra Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yla (İnönü) ihtilafından ötürü görevinden alınarak emekliye ayrılması hadisesi, bu bakımdan mükemmel bir örnek teşkil eder.⁴⁶ Orduyla kurulan ilişkilerin sağlamlığı, 1923 sonbaharında tazelenen meclisle birlikte değişen siyaset

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

tarzında Mustafa Kemal Paşa'nın daima göz önünde tuttuğu bir unsur olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın teşkilinden sonra Lozan Anlaşması'nın kabulü, Cumhuriyet'in ilan edilmesi, Hilafetin ilgası gibi önemli siyasi kararlar, Milli Mücadele esnasında benimsenmiş bulunan siyasi ihtilafları zaferden sonraya erteleme tavrını geçersiz kılmıştı. Esasen 1923 yazında yapılan seçimlerle, I. Meclisteki muhalif grup (ikinci Gurup diye bilinir), birkaç istisna dışında tamamen tasfiye edilmişti. Ancak, yüksek kumanda mevkiinde bulunan asker milletvekillerinin bu tasfiye kapsamına alınmadığı âşikârdır.

Zaferin kazanılmasından ve Lozan Anlaşması'nın kabulünden sonra gerek devletin alacağı yeni şekil, gerek iktidarın paylaşılması gibi ertelenmiş meseleler gündemi işgal etmiş bulunuyordu. II. Meclis içindeki ilk muhalefet hareketi, Mustafa Kemal Paşa'nın eski dostlarından ve aralarında ordu kumandanlarının da bulunduğu asker milletvekillerinden geldi. Resmen 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, başta Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir olmak üzere, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez) gibi etkili zevattan oluşuyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkmasındaki ana sebep, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iç siyasette tek parti egemenliği tesis etmek arzusuna muhalefet olduğu kadar, Milli Mücadele'de emeği ve kıdemi bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının yeni siyaset sisteminden dışlanması olarak da yorumlanabilir. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, yeni fırka oluşumunu dikkatle izledi ve ilk planda ordunun tavrından emin olmak gayesiyle 30 Ekim 1924 günü Fevzi Paşa'dan (Çakmak), mebusluk vazifesinden istifa etmesini istedi. Fevzi Paşa bu isteğe derhal itaat etti. Aynı gece bu talep siyasi görevler de üslenmiş bulunan bütün ordu ve kolordu kumandanlarına iletildi.⁴⁷ Üçüncü Ordu Kumandanı Cevat (Çobanlı) ve Yedinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa dışında bütün kumandanlar, derhal siyasi görevlerinden istifa ederken, adı geçen iki paşa, bu isteğin sebebini anlamak için cevabi telgraf çektiler. Bu talepler, her iki paşanın da görevden alınmasıyla cevaplandırıldı. Ordu'dan kaynaklanması muhtemel her nevi muhalefet, böylece daha başlangıç halindeyken usta bir siyasi manevra ile engellenmişti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü kısa oldu. 13 Şubat 1925'de başlayan Şeyh Sait ayaklanması münasebetiyle kabul edilen Takrir-i Sükûn kanunu, esasen anayasal çerçevede faaliyet gösteriyor olsa bile herhangi bir fırkanın sudan sebepler bahane edilerek kapatılmasına meşru zemin hazırlıyordu. Bu kapsamda fırkayı destekler mahiyette yayın yapan gazeteler faaliyetten men edildi. Fırka'nın Diyarbakır şubesi, isyanla alakadar görülerek Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla kapatılmıştı. Bunun üzerine İsmet Paşa başkanlığındaki hükümet Fırkanın kalan şubelerini 5 Haziran'da kapatarak siyasi hayattan sildi.

Fırka kapatılmış olsa, fırka kurucuları, iktidarın denetimden kurtulamadılar. 16 Haziran 1926'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de suikast tertiplenmesi ile bu defa aralarında eski İttihatçıların da bulunduğu mevcut ve muhtemel bütün muhalifler baskı altına alındılar. 22 Haziran 1926'da Kâzım Karabekir Paşa, olayla ilişkisi olduğu gerekçesiyle İzmir'de görev yapan İstiklâl Mahkemesi tarafından tevkif edildi. Tevkif kararını önlemek isteyen Başvekil İsmet Paşa, ilhamını Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'dan alan bir kararlilikla mahkeme tarafından uyarılınca bu arzusundan vazgeçip mahkeme heyetinden özür dilemek zorunda kalmıştı.⁴⁸ Müteakip günlerde, vaktiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmış olan 22 mebus tevkif edilerek İzmir'e getirildi ve mahkemede yargılandı. Yargılanan kişiler arasında Milli Mücadele'nin

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

efsaneleşmiş kumandanlarının da yer alması, mahkemeyi bir anda büyük bir ilgi odağı haline getirmişti. Paşalar hakkındaki kararın açıklanacağı gün, duruşmaların yapıldığı Elhamra Sineması'nda mevcut askerler, sanıklar içeri girdiğinde aynı anda ayağa kalkıp hazırol duruma geçerek Ordunun tavrını açığa vurmuşlardı. Bu mesaj anında değerlendirildi ve Paşalar serbest bırakıldılar.

Tek parti devri boyunca ordunun, siyasete dolaylı şekilde tavır aldığı son hadise, Elhamra Sineması gösterisinden ibaret kalmıştır. Bu gösterinin Terakkiperver Fırka'ya bir sempati gösterisi şeklinde yorumlanamayacağı açıktır. Kâzım Karabekir ve birkaç silah arkadaşının şahsında ordu, siyasi bir tavır almaktan ziyade bir meslek dayanışması gösterme ihtiyacı duymuştu. İstiklâl Mahkemesi üyeleri, Çeşme'de duruşmaları izleyen Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından çağırıldılar ve paşaların serbest bırakılma kararı alındı.⁴⁹ Beraat kararına rağmen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üyeleri, Atatürk'ün ölümüne kadar iktidar çevresinden itina ile uzak tutuldular. Kâzım Karabekir, ancak bu tarihten sonra aktif siyasete dönebildi; onun 1946'da, -şüphesiz İsmet İnönü'nün desteğiyle- Meclis Başkanı seçilmesi, açık bir tarzda bir iade-i itibar işlemi sayılmalıdır.

1926'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti Ordusu'nun yeni sistem içindeki yeri belirlenmişti. Bu dönem boyunca kurulan hükümetlerde Milli Müdafaa, Ulaştırma ve Dahiliye Bakanlarının eski askerlerden seçilmesi neredeyse gelenek haline gelmişti ve tamamen sivil kimlikli bakanlardan oluşan ilk kabine, demokrasiye çeyrek kala, 1948 yılında kurulabilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, siyasette atacağı adımları mantıklı bir zaman silsilesi içinde sıralamak ve güç dengelerini kollayıp en uygun zamanı seçmek hususunda başarılı bir devlet adamıdır. Ölümüne kadar geçen müddet içinde orduyu, Meşrutiyet devrinden beri süregelen "devletin nıghebânı olmak" misyonunu üst tatmin noktasına ulaştıracak derecede stabilize etmeyi başarmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'yle birlikte orduyu, rejimin temel direği addederek onurlandırmıştı. Şeyh Sait isyanından başlamak üzere, Menemen ve Dersim hadiselerinde ordu, kendisine düşen "rejime destek" vazifesini başarıyla yerine getirdi. Ordu, toplumun, batılılaşmaya en açık kesitini temsil etmekteki geleneksel rolünü, Cumhuriyet rejimi boyunca bağımsızlık ve bilhassa laiklik prensibine tam bir sadakatle bağlı kalarak sürdürdü. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Askeri Okullardaki eğitimin temel felsefesi, bu anlayışı kökleştirecek biçimde düzenlendi.

İkinci Dünya Harbi'nden sonra başlayan demokratikleşme cereyanı, tek parti devrinin uzun sürmeyeceğini ihtar etmişti. 1946'da başlayan çok partili hayat, 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıllık iktidarını kaybetmesiyle yeni bir safhaya girdi. Atatürk'ün ölümünden sonra Reisicumhur -ve otomatikman Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı- seçilen İsmet İnönü'nün 12 yıllık iktidarı boyunca Atatürk'ün hâtirasını korumak hususunda gösterdiği bâriz gönülsüzlük, iktidarın yeni sahibi Demokrat Parti kurmayları tarafından CHP'yi zaafa uğratmak amacıyla kullanıldı ve bu gayretler 1951 yılında çıkarılan ve kısaca "Atatürk'ü Koruma Kanunu" diye bilinen kanunla zirveye çıkarıldı. Demokrat Parti'nin kendisini, CHP'den ziyade Atatürk taraftarı olarak göstermek yolundaki çabaları, "Atatürkçülük"ün, bir iç siyaset malzemesi olarak kullanılmasında mühim bir yere sahiptir. 1950 ve 1954'de uğradığı seçim bozgununu, kısmen 1957'de de yaşayan CHP, orduya Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin zedelendiği ve laik uygulamalardan geriye dönüldüğü yolunda etkili mesajlar göndererek durumu dengelemeye çalıştı. Bu arada tek parti modeli için gerekli kurumlara yer veren ve

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

CHP'nin daima iktidarda kalacağı varsayımıyla şekillendirilmiş olan 1924 Anayasası'nın, halkın hür iradesi ile iktidara tırmanan DP'nin elinde ne derece etkili olabildiği fark edilmişti.

27 Mayıs 1960'da Ordu, kendi geleneğine aykırı şekilde -yani emir/komuta zincirinin dışında- oluşmuş bir askeri komitenin öncülüğünde, halkın oyuyla seçilmiş bir iktidarı zorla devirdi. Bu darbeyi, "Cumhuriyeti korumak ve kollamak" göreviyle ilintilendirmek, cumhuriyet devrinde ordu-siyaset ilişkisinin hangi ölçüde kavram anarşisine kapıldığını göstermesi bakımından son derece öğreticidir. Aradan otuz yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra 27 Mayıs Darbesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan yarı resmi elit sınıfın ümitsizliğinden doğan bir iktidar mücadelesi olarak görünmektedir. Üniversiteli aydınların, tek parti bürokratlarının ivmesiyle desteklenen bu hareket, Türk ordusunu gündelik siyasetin içine çekmek suretiyle, orduyu siyasi hayatın kaçınılmaz figürlerinden biri haline getirmiştir. İhtilalin en belirgin iki sonucu, siyasi dengenin bizzat ordu tarafından CHP lehine bozulması ve 1924 Anayasası'nın ilga edilmesi oldu. 1924 Anayasası'nın bir anlamda Atatürk'ün eseri ve hatırası oluşu, kamuoyunu oluşturan kurumların elbirliği ile takındığı ortak bir tutumla gizlendi. Onun yerine kabul edilen 1961 Anayasası, halkoyunun Cumhuriyet seçkinleri aleyhine yaratabileceği olumsuzlukları dengelemek için bir dizi tampon kurum yarattı. Bu anayasa, Türkiye'nin sosyal gerçeklerini önceleyen avantgarde bir anayasal metin olarak ancak 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar yaşayabilmiştir.

27 Mayıs Darbesi, Türkiye'de demokratik gelişimin sivil seyrini kesintiye uğratan ve kendisinden sonra ortaya çıkan bir dizi askeri darbe teşebbüsüne zemin hazırlayan sonuçlarıyla, yönetim sistemi içinde ordunun yerini muğlaklaştıran olumsuz gelişmelerin başlangıcı olmuştur. 12 Mart 1971'de hükümete yöneltilen ordu muhtırası ve muhtırayı izleyen siyasi krizler ve en son 12 Eylül 1980'de silahlı kuvvetlerin bu defa emir-komuta zinciri içinde yönetime el koyarak siyasi partileri kapatması ve yeni bir anayasa yapılması için öncü rolü oynaması, Türkiye'nin demokratik süreç içinde tedricen olgunlaşmasını engelleyen tesirler uyandırmıştır.

Bilhassa 1960'dan sonra ordunun sistem içindeki yerini, laik ve üniter Türkiye Cumhuriyeti'nin koruyucusu ve kollayıcısı olarak tarif etmesi, cumhuriyeti kuran zümrenin askeri bünyesine bir atıf anlamı taşımaktadır.

Doç. Dr. Ahmet Turan ALKAN

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 14 Sayfa: 765-781

Dipnotlar :

1. Kapıkulu askerlerinin hükümet merkeziyle, bunun haricindeki hizmet ve fonksiyonları için: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, C. I, Ankara, 1984, s. 321 vd.
2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara, 1984, s. 45.
3. Meselâ, II Osman, IV. Mehmed, II Mustafa, III Ahmed, III Selim darbecilerin ulemâ ile kurduğu ittifak neticesinde hal' edilerek saltanatı kaybetmişlerdi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, s. 141-142. Son dönemlerde Abdülaziz, V Murad ve II Abdülhamid de hal' fetvası ile tahttan indirilmişlerdir.

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

4. Yusuf Akçura, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda), Ankara, 1985, s. 41.
5. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983, s. 72 (Busbecque'den nakil) ve 79.
6. Musa Çadırcı, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s. 37.
7. Ayrıntılar hakkında: Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", TCTA, C. 5, s. 1261-62.
8. J. C. Hurewitz, Orta Doğu Siyâseti: Askeri Boyutlar, Ankara, 1980, s. 36.
9. Mehmet Kaplan, "Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler, Ankara, 1987, s. 113.
10. J. C. Hurewitz, Y. a.g.e., s. 38.
11. Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 234.
12. Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim y., İst., 1995, s. 117 vd.
13. Komplolardan bazısı hakkında detaylı bilgi için: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çıra Vakası", Belleten, VIII/29 (1944), s. 71 vd. Ayrıca "Şeref Kurbanları" hakkında: İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, İstanbul, 1955, s. 357; Yücel Aktar, İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İstanbul, 1990, s. 61.
14. Erik Jan Zürcher, Y. a.g.e., s. 119 vd.
15. II. Meşrutiyet'ten önceki dönemde Rumeli'nin sosyo-politik durumu için: Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 146.; Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı bir istatistiğe göre Rumeli'de 1 milyon 508 bin Türk nüfusa karşılık, 896 bin Bulgar, 307 bin Rum, 100 bin Sırp ve 99 bin Ulah menşe'li Osmanlı vatandaşı yaşıyordu. Aynı eser, s. 148. Ayrıca bkz: Cevrî (Çerkes Reşid), İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu?, Kahire, 1909, s.
16. Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 24. ve Lütfi Simavi, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, İstanbul, 1340, s. 140;.
17. Abdülhamid'e yönelik sempati ve sadakat gösterileri için: "içlerinden biri haykırdı, biz otuz iki yıldır padişahımızın yüzüne hasret kalmıştık, buraya onu görmeye geldik", Selim Sırrı Tarcan, Hâtıraları, s. 35. "Sihhat ve afiyet-i hümayunlarından başka arzumuz yoktur. Otuziki seneden beri bazı hainler didâr-ı hümayunlarını bize göstermediler. Size müştak idik", Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, s. 336. İşin daha da ilginç tarafı Abdülhamid'le yüzyüze gelen muhalif aydınların bile bu muhabbet histerisine kapılmış olmalarıdır, meselâ: Mizancı Murad Bey, Abdülhamit'in Başmabeyncisi'ne şöyle bağırırmaktadır: "Allah cümlenizin müstehakınızı versin, melek gibi bir padişaha sahipken, âsârını harice şeytan âsârından beter surette aksettiriyorsunuz", Aynı eser, s. 473. Aynı hisleri Ahmet Rıza Bey Padişah'a yazdığı mektupta şöyle ifade ediyordu: "Maalesef bir takım vatan-millet hainleri mâni olduklarından seneler geçtiği halde hiçbir semere görülmemiş ve bu yüzden zât-y hümayunları hem de necib ve masum milletimiz pek mühim ve elîm zararlara mâruz kalmıştır", Tahsin Paşa, Abdülhamid Yıldız Hâtıraları, s.
18. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, C. I, s. 220, Yazar'a göre ikinci ordu erlerinin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne girmek arzuları avcı taburlarına karşı ihtar anlamı taşıyordu. Avcı Taburlarına Erkân-y Harp Binbaşısı Remzi Bey (daha sonra Paşa) kumanda ediyordu; Halil İ. Sedes, "İhtilalin Mukadderatı ve Canlı Bir Hâtıra", Tarih Hazinesi, Sayı: 15 (Nisan 1952), s. 765.
19. Boğazda demirli harp gemilerine kumanda eden komodorların meclis başkanlığına çektikleri ihtar telgrafı için bkz: MMZC, C. 1, i: 27, s. 598-599. Aynı telgrafın metni Tanin'in 1 Şubat 1324 tarihli nüshasında da neşredilmişti.

Sina Akşin, 31 Mart Olayı, s. 18; Yazar Meclis'e askerî baskı yapıldığını doğruladıktan sonra Bahriye zabitlerinin bu hadisede ikiye bölündüklerini belirtiyor. Keza Halil Menteşe, donanmanın Sirkeci'ye dayandığını doğrulamaktadır: Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Menteşe'nin Anıları, İstanbul, 1986, s. 152.
20. 112-MMZC, C. 1, İ: 27 (31 Kânunısani 1324), s. 605-606.
21. Yunus Nadi, İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî, s. 160.
22. 183-ibnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, C. 3, s. 1297.

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

23. İsyanın sonuçları hakkında etraflı bir tahlil için: A. Turan Alkan, II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ufuk kitapları, İstanbul, 2001, s. 137-152.
24. Nejat Eralp, "İkinci Meşrutiyet'te Silahlı Kuvvetler ile İlgili Üç Önemli Kanun", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s. 118 vd.
25. Harbiye Nezareti Piyade Dairesi Reisi Ferit Paşa'nın Halil Bey'e (Kut) verdiği vazife: "İstanbul'daki Birinci Ordu zabıtlarından saraya mensup olanlarla, sicili bozuklar ayrılacak, bir kısmı ordudan çıkarılacak, bir kısmı da birinci ordu dışındaki birliklere gönderilecek", Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s. 57.
26. Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 302. ve Rıza Nur, Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü? s. 36.
27. Tarık Zafer Tunaya, Siyasal Partiler, C. 1, s. 313.
28. Programın metni için: 12 Temmuz 1328 tarihli Sabah (25 Temmuz 1912), İktiham, İkdam ve Teminat gazeteleri: Ayrıca, Siyasal Partiler, C. 1, s. 337-344.
29. Asaf Tugay, İbret, C. 2, s. 23. Ayrıca, Ziya Şakir (Soko), "Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı? Nasıl Battı?", Tan, nu: 959 (30. 12. 1937).
30. Ahmet Hilmi, Muhalefetin iflâsı, s. 44.; Rıza Nur, Hayat ve Hâtıratım, C. 2, s. 377.
31. Lütfi Simavi, Gördüklerim, C. 1, s. 36.
32. "Devlet-i Osmaniye askerlikçe yalnız Almanya'da değil, başka yerlerde de kıymetinin fevkinde tahmin edilmiş"ti. Mahmut Muhtar Paşa Lord Kiçner'in, "Türkler Sofya'ya kadar gidebilirler, fakat bilahare arazi mutalebesinden içtinâb eylemelidirler" dediğini kaydediyor: Mahmut Muhtar, Mâziye Bir Nazar, s. 172.
33. Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, 1988, s. 49.
34. Refik Halid Karay, Bir Ömür Boyunca, s. 67: Yazar'ın ağabeyi Hakkı Halid Bey'in Harp esnasında Ayestefanos'ta tuttuğu günlükten).
35. Mağlubiyetin trajik boyutlarını Daili Telegraph gazetesi muhabiri şöyle nakletmekteydi: "Şuna kanaat getirdim ki, sade her nefer, yevmiye bir peksimet alsaydı, müstevli düşman karşısında kaçmayacaktı. Türk Ordusunu bu derece muzmahill eden açıklıktır. Türk Ordusunda bir kaz sürüsünü bile idare edecek erkân-y harbiyye heyeti yoktur" (Ali İhsan Sabis), Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?, s. 51.
36. Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın ittihatçılarla anlaştığı kanaatini Yusuf Hikmet Bayur da desteklemektedir: Türk İnkılâbı Tarihi, C. II, Ks. IV, s. 282. Baskın sonucunda Nâzım Paşa'nın öldürülmesi ise Bayur'a göre "elde edilen faydayı Nâzım Paşa ile paylaşma külfetini ortadan kaldırmaya yönelikti" (s. 282).
37. Burhan Felek, o gün komployu haber almış bazı zabıtların işe gelmeme yolunda ikaz edildiklerini, bunların bazılarının bizzat öğrendiğini ileri sürüyor (s. 234-235). Burhan Felek, Yaşadığımız Günler, s. 239. Süleyman Nazif ise, işten hükûmetin haberli olduğunu, ancak hadise anında ortalıkta polis ve asker görülmediğini belirtiyor: Yıkılan Müessesese, s. 30-31. İstanbul muhafızı Cemal Paşa ise, sadrazamı bizzat uyardığını, buna karşılık "Adam!... iş olacağına varır. Ne yapalım? El-hükmülillah" cevabını aldığını yazıyor: Cemal Paşa, Hâtıralar, s. 46. Ali Haydar Midhat da Mahmut Şevket Paşa'nın bu kabil ikazlar aldığı halde ciddiyet göstermediğini, hatta şikâyet ettiğini nakleder: Hâtıralarım, s. 247-248.
38. Kemal Tahir, "Yorgun Savaşçı" isimli romanında bu hâleti emsalsiz bir derinlikte aksettirmiştir.
39. Karakol ve Teşkilat-y Mahsusa'nın Milli Mücadele'ye alt yapı hazırlayan çalışmaları için: Erik Jan Zürcher, a.g.e., s. 206.
40. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba y., İst, 1988, s. 21; Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, ist., 1980, s. 203.
41. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C: 1, Remzi Kitabevi, İst., 1991, s. 309.
42. Şevket Süreyya Aydemir, Y. a.g.e., s. 333; ayrıca bkz. Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C: 1, s. 14.

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

43. Selahattin Tansel, Y. a.g.e., s. 76.
44. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki mütareke günlerinde yaptığı kulis çalışmalarına bir başka açıdan bakış için: Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, TTK Y., Ankara, 1991, s. 96 vd.; Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s. 208.
45. Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne kadar Atatürk'le Beraber, C: 1, Ankara, 1988, s. 88.
46. Selahattin Tansel, Mondros'dan Mudanya'ya. C: 4, s. 146.
47. Mete Tunçay, T. C. 'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, Cem y., ist., 1992, s. 101.
48. Mete Tunçay, Y. a.g.e., s. 162;.
49. Gazi'nin Ali Fuat Paşa'ya 1927 yılında bir akşam yemeğinde, "Paşaları senin hatırın için affettirdim" yolundaki bilgi için: Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C: 3, s. 275.